

BEREGSZÁSZI ANIKÓ – GAZDAG VILMOS

ELŐADÁSVÁZLATOK

A

RETORIKA ALAPJAI

C. TANTÁRGYBÓL

FILOLÓGUS HALLGATÓK SZÁMÁRA

Beregszászi Anikó – Gazdag Vilmos

Előadásvázlatok

a

Retorika alapjai

c. tantárgyból

filológus hallgatók számára

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Filológia Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport

Beregszászi Anikó – Gazdag Vilmos

Előadásvázlatok

a

Retorika alapjai

c. tantárgyból

filológus hallgatók számára

Beregszász, 2020

УДК: 808.5(072) Б-54

Jelen kiadvány filológus hallgatók számára gyűjti össze a *Retorika alapjai* című tantárgyhoz kapcsolódó előadások vázlatos anyagait.

A kiadvány megjelenését
a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács (KMAT) támogatta

Összeállították:

Beregszászi Anikó – Gazdag Vilmos

Jóváhagyta a Magyar Tanszéki Csoport 2020. augusztus 25-én összehívott tanszéki értekezlete, illetve a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsának 2020. augusztus 27-i határozata.

© Beregszászi Anikó, 2020

© Gazdag Vilmos, 2020

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola, 2020

TARTALOM

Előszó	7
A retorika fogalma és fejlődésének története	9
<i>A retorika kialakulása. A klasszikus előzmények</i>	9
<i>A retorika születésének története</i>	10
<i>Retorika az antik kultúrában</i>	12
<i>A tudományos retorika kialakulása</i>	15
<i>A latin retorika</i>	16
<i>Retorika a középkorban és az újkorban</i>	17
<i>A magyar szónoklattan klasszikus hagyományai</i>	18
<i>A reformkori retorika</i>	18
A közéleti szóbeliség és jellemzői	19
<i>A vita</i>	23
<i>A megbeszélés</i>	24
<i>A felszólalás és a hozzászólás</i>	25
<i>A felelet</i>	25
A retorikai alaphelyzet	27
<i>A beszédhelyzet</i>	27
<i>A beszéd nem nyelvi jegyei</i>	30
A beszédmű	33
<i>A beszédművek klasszikus felosztása és a beszédfajták</i>	33
<i>A szónoki beszéd elkészítésének munkarendje</i>	35
<i>A szónoki beszéd részei</i>	36
<i>A beszédmű elkészítése, retorikai megformálása</i>	38
<i>A beszédmű általános stíluskövetelményei</i>	38
Az érvek és az érvelés	40
<i>Az érvek fajtái</i>	40
<i>Az érvelés módszerei, logikai alapformái</i>	45

A képszerűség stíluseszközei	49
Az alakzatok	50
<i>A retorikai alakzatok és szerepük a beszédben</i>	50
<i>A gondolat- és mondatalakzatok</i>	55
A retorika ma	59
Mire jó a retorika napjainkban?.....	59
Irodalom	61

ELŐSZÓ

Derék ember jártas a szóban!

Talán nincs a filológus képzésben hasznosabb és életközelibb tárgy, mint a retorikai alapismeretek.

A szónoklattan, a közéleti beszédek tudománya és gyakorlata az antikvitásban a közélettel szorosan összekapcsolódva alakult, az élet adta helyzetek eredményes kezelése okán született.

A rábeszélés mesterségét Arisztotelész tette tudománnyá, meghatározva annak tárgyát, kereteit és máig érvényes elméleti alapkategóriáit. Az antikvitásban a retorikai ismeretek váltak mind a szóbeli, mind az írásbeli megszólalások mércéjévé, az eredményes közéleti megszólalások eszközévé.

Arisztotelész retorikai alapvetései, illetve az erre épülő római latin retorikák rendszere máig érvényes tudás. A retorikai alapszituációk, a közéleti megszólalások oka és céljai változtak, módosultak, gazdagodtak ugyan, de a szóval való meggyőzés művészete továbbra is az arisztotelészi elmélet alapján működik.

Ma már nem a türannosz vagy római szenátor, hanem a politikus, nem a filozófus, hanem a tanár, a tudós vagy a pap, esetleg a színész, az újságíró vagy a marketing-menedzser próbálja meggyőzni a közönségét alapvetése igazságáról, annak elfogadásáról. Ennek módja még ma is az érvelés, sikerességének záloga pedig, ahogy az ókori görögök mondták: az alkalomhoz, a tárgyhoz és a közönséghez igazított nyelvi, stilisztikai és szónoki repertoár.

Jelen kiadvány azon retorikai ismeretek rendszerébe kívánja bevezetni a filológus hallgatókat, amely a retorikának mint tudománynak az antikvitás óta az alapját képezik. Ahhoz, hogy valaki jó szónok, jó előadó, esetleg jó tanár legyen, az adottságokon túl

szerzett ismeretekre is szüksége van. Ez a kötet az antikvitástól máig vezeti végig az érdeklődőket a retorika történetének főbb állomásain, mutatja be a retorikaelméleti alapfogalmakat, és magyarázza el, mit jelent a retorika ma, hogyan érvényes a klasszikus tudás a modern kommunikációs helyzetekben (is). Máig érvényesek Quintilianus szavai: Derék ember jártas a szóban!

A szerkesztők

A RETORIKA FOGALMA ÉS FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETE

A retorika a filozófiával együtt a legrégebbi tudományterületek egyike, az ókori görögök alakították ki tárgyát és módszereit, és foglalták össze először a rendszerét tudományos igénnyel. A klasszikus görög értelmezés óta a retorika egyszerre jelenti a szónoklat gyakorlatát és tudományát. Ma úgy mondjuk, vagy egy alkalmazott, gyakorlati és egy rendszerezett, elméleti része.

Az antik felfogás szerint a retorika mint techné vagy ars egyszerre művészi képesség (dünamisz) és ugyanakkor megtanulható tudomány is (episztémé). A latin kifejezés e kettő foglalatoként határozza meg a retorikát: bene dicendi sciencia vagy ars bene dicendi, tehát a jól beszélés tudománya. Ebben a szókapcsolatban a bene a művészi jelleget, a szónoki erényeket (virtutes) a scientia, ars pedig a megtaníthatóságot és megtanulhatóságot jelenti. Az antikvitás szellemi képzésének csúcsa a szónoklattan nagyon összetett ismereteinek elsajátítása volt.

A retorika kialakulása. A klasszikus előzmények

A retorika, a szónoklás tulajdonképpen a beszéd művészete. Keletkezése az emberi társadalom szerveződésével, elsősorban a demokrácia megjelenésével függ össze. Szabályait elsőként az i.e. V. században élő görög filozófus, Arisztotelész rendszerezte és foglalta össze. Nagy tisztelet övezte az ókori demokrácia fénykorában a szónokokat, akik képesek voltak a közvélemény befolyásolására és támogatásának megnyerésére beszédeikkel. Arisztotelész Rétorika (Szónoklástan) című művében foglalja össze a hatásos és meggyőző nyilvános beszéd elsajátításának és előadásának fortélyait. Az ember legjelesebb tulajdonságának nevezi azt a képességet, hogy szavával képes fogva tartani embertársait. Megfogalmazása szerint a retorika

olyan képesség, amely minden tárgyban feltárja a meggyőzés lehetőségeit. Egyetlen más mesterségnek sem feladata ez. Minden más mesterség ugyanis saját tárgyáról tanít és győz meg; az orvostudomány az egészségről és a betegségről, a mértan a térbeli kiterjedésben bekövetkező jelenségekről, a számtan a számokról; ugyanígy a többi mesterség és tudomány is.

A nyilvános, a közösséget meggyőzni tudó beszéd képességet taníthatónak és gyakorlással elsajátíthatónak tekintették már az ókorban is. Az ékesszólás tudománya egyik feltétele lett a közéletben való részvételnek, a magas állami és hivatali posztok betöltésének. Híres szónokképző iskolák működtek, ahol eleinte csak a beszédkészséget fejlesztették, majd az írásbeliség terjedésével tanítani kezdték az írásmesterséget is. A retorika az ókori Görögországban és később a Római Birodalomban addig virágzott, míg a demokratikus berendezkedés a szabad szólást, az élő szóbeliség erejét, közösségre gyakorolt hatását megengedte. A későbbi korokban is nagy tisztelet övezte az írástudókat és az ékesszólásra képes személyeket, de leginkább a demokratikus korszakokban vagy a demokratikus történelmi változásokat előkészítő, sürgető korszakokban volt a retorikának fontos közéleti szerepe.

A retorika születésének története

A retorika gyakorlata az ókori görög tulajdonjogi perekhez kapcsolódóan alakult ki. Szürakuszai poliszában i. e. 485-ben két türannosz, hogy hatalmát megszilárdítsa, katonáinak földet osztott, birtokaikról elűzött békés polgárok földjeit. 10 évvel később egy poliszon belüli felkelés elsodorta a türannoszok hatalmát, az elűzött polgárok pedig visszatértek a poliszba. A polisz agóráján

tulajdonjogi perek sorozata indul a régi és az új földtulajdonosok között a földek birtoklásáért. A helyben fölállított népbíróság ezekben a perekben annak ítéltek a föld tulajdonjogát, aki ügyesebben érvelt igaza mellett, azaz a beszéd művészetében, a szóbeli meggyőzésben eredményesebb volt. Ezekben a perekben tűntek fel az első hivatásos beszédoktatók és beszédírók, akik segítettek a pereskedőknek.

Az egyik első ilyen rétor Agrigentumi Empedoklész volt, aki még ingyen oktatott retorikai tudnivalókat. Empedoklész tanítványa volt Korax, az övé pedig az a Gorgiasz, aki Athénba vitte a retorika művészetét.

Gorgiasz szofista volt, aki azt vallotta, hogy nem számít a beszédben az igazságtartalom, csak az, hogy a beszéd szép legyen és gyönyörködtessen. Nevéhez fűződnek a gorgiaszi alakzatok: az ellentét, hasonló hangzású szavak, tagmondat-egyenlőség és rímek használata a beszéd hatásossá tételének érdekében. A beszédek természetesen élőszóban éltek, és többé-kevésbé ki lehetett számítani, milyen helyzetben fognak elhangzani (ünnepi beszéd, gyászbeszéd, perbeszéd), így a beszédek tulajdonképpen előre kidolgozhatók voltak. A különféle helyzetek különböző stílust kívántak meg, az alkalomnak és az illőségnek megfelelően. Bizonyos beszédhelyzetekben, például viták során a szónokok tudatosan törekedtek a rögtönzött beszéd benyomását kelteni, lazább, az élőbeszédhez közelebb álló stílust használni. Az ünnepélyesebb alkalmakkor és a politikai beszédek esetében viszont gondosan kidolgozott stílust használtak, az értelmi és az érzelmi hatás minden eszközét alkalmazták.

A szónoklás művészetének alakulása során voltak olyanok is, mint például Iszokratész (ie. 436-338), aki politikai nézeteit kifejtő írásaiban a beszéd formáját használta, de hangja állítólag nem volt

elég erős ahhoz, hogy elő is adja ezeket, így azok írott formában léteztek csak. Iszokratész tudta, hogy a nyelvben számos költői lehetőség rejlik a meggyőzés elősegítésére, így műveiben a nyelvben rejlő összes lehetőség kiaknázását hangsúlyozza, valamint a beszéd felépítésének és belső arányainak a fontosságát.

Retorika az antik kultúrában

A retorika további történetéből érdemes megemlíteni még Lüsziasz nevét, aki mások számára írt fizetség fejében beszédeket, mert nem mindenki rendelkezett azokkal a képességekkel, hogy hatásos beszédet tudjon nyelvileg megformálni és megszerkeszteni. De mivel Lüsziasz megbízói nem voltak gyakorlott szónokok, beszédeit egyszerű, dísztelen stílusban kellett megírnia, hogy a retorika művészetében kevésbé jártasak is elő tudják adni azokat. Lüsziasz művészetének lényege épp az, hogy az egyszerű, mindenki által birtokolt hétköznapi stíusból hozza ki a benne rejlő retorikai lehetőségeket, szem előtt tartva azt, hogy nem minden ember beszél egyformán, így a beszéd szövegének megtervezésekor az alkalom és az illőség mellett a megszólaló személyisége, egyénisége, tudása, felkészültsége is meghatározó abban, hogy a beszédet majd hitelesen meg tudja szólaltatni. Fontos, hogy a beszéd stílusa illeszkedjen a beszélőhöz, mert ahogy Lüsziasz is mondta, másképp beszél a szegény, és másképp a gazdag. Lüsziasz egyszerű stílusa lett később az ún. attikai stílus példaképe.

Az ókori görög retorika csúcsának Démoszthenészt szokás tekinteni, aki otthonosan mozgott mind a gorgiászi érzelmekben és képes kifejezésekben gazdag stílusban, mind pedig a szikár, a logikára, értelmi meggyőzésre épülő attikaiban. Úgy tartják, megfelelően adagolta az értelmet és az indulatot, gondosan ügyelt a szöveg tökéletes hangzására, a ritmusra, de a gorgiászi alakzatok

használatában mégsem lett mesterkéltné, mert szókincse az athéni köznyelvre támaszkodott. Nála lelt egyensúlyra a retorikában értelem és érzelem.

A retorika kialakulásának története nem választható el élesen a filozófia és az irodalom fejlődésének történetétől. Ezek a mára már élesen elkülönülő tudományterületek az ókorban egymással összefonódva fejlődtek, művészet és tudomány nem vált el élesen egymástól.

A görög irodalom fejlődésének történetében az ie. V. sz. többféle változást hozott. Míg megelőző század nagy műfaja a dráma volt, addig ebben a században vezető szerepre tesz szert a művészi próza, vagyis a filozófia, a történetírás és a szónoklás. Ez azzal is összefüggésben van, hogy megváltozóban, átalakulóban volt az irodalom létformája. A megelőző századokban, bár létezett írott változat is, az irodalom elsődleges megjelenési formája a szóbeliség volt, a dráma igazi léte például az előadás, az érzelmi hatás, a gyönyörködtetés, a katarzis előidézése. A művészi próza az értelemmel szemben elsősorban az értelemre hatott, és tanítani akart. A költészet szóbeli megjelenési formájában helyhez kötött volt, míg a széppróza írásbeliségénél fogva nem, de nem is közvetlenül, hanem közvetve, a könyv révén hatott. A szónoklat pedig valahol az irodalom és a művészi próza között foglalt helyet, elsődleges formájában szóban létezett, a hatáskeltésre épített, ezt a hatást nyelvi eszközökkel látta elérhetőnek, de legfőbb módszere a logikus érvelés és bizonyítás volt.

Hogy az ókori görög társadalomban milyen fontos szerepe volt a retorikának, az élőszóbeli meggyőzés képességének, azt a klasszikus irodalmi művekből is megtudhatjuk. Homérosz Iliász című eposzában a szónoki képességek szerepe és jelentősége vetekszik a fegyverekével. Az Agamemnónnal, a görög seregek

vezérével konfliktusba kerülő, haragvó, a Trója elleni harcokból kivonuló Akhilleuszt például három követ próbálja meggyőzni arról, hogy térjen vissza a harcba. Odüsszeusz, Phoinix és Aiasz egy-egy beszédet intéznek a hőshöz, hogy jobb belátásra bírják. Mindhárom beszéd a klasszikus beszédek más-más típusának képviselője: először elhangzik a logikai érvelésre építő logosz, majd az etikai, erkölcsi érvelésre támaszkodó ethosz, végül pedig az érzelmekre ható, leghatásosabbnak tartott pathosz.

Hésziodosz Istenek születése című művében arról is ír, hogy milyen fontos a köznek szóló beszédben, hogy az igazságot képviselje. A meggyőző beszéd képessége szerinte az istenek adománya az uralkodóknak, hogy el tudják simítani a veszekedést, békét és igazságot teremtsenek a szóval.

A klasszikus attikai tragédiákban, például Szophoklész műveiben is nagy szerephez jutnak a főhősök megszólalásaiban a retorikai technikák, az értelmi és az érzelmi ráhatás eszközei.

Kreón és Antigoné párbeszéde a klasszikus görög világ értékrendjét is képviselni hivatott. A megszólalások segítségével tudjuk meg, hogy ki az értékesebb, ki képviseli a követhetőbb értékrendet. Az érték a beszéd által valósul meg a nézők szemében. De mivel az érték is ellentmondásos, a megszólalók mindegyikének alkalmá van kifejtetni a maga álláspontját a retorikai eszközök segítségével.

A szépróza megjelenésével a klasszikus retorikai hagyományok mellett a stilisztikai ismeretek is egyre fontosabbak lettek. Az írott prózai forma gondosabb megszerkesztettséget igényelt. Így a szerzők több figyelmet fordítottak a prózai szöveg megformálására, feldíszítésére is. 10. osztályban tanultatok arról, hogy így született a stilisztika tudománya, mely eredetileg gyakorlati jellegű volt és elválaszthatatlan a retorikától.

A tudományos retorika kialakulása

A retorika szót tudományos ismeretek rendszerének megnevezéseként Platon használta először. Phaidrosz című munkájában írja le, hogy a retorika tudomány, mert rendszere van, és zárt, kerek egészet alkot. A retorika egyben mesterség is, vagyis minden szónoknak tudnia kell a mesterségét, ismernie kell az igazságot, amiről szónokol, tudnia kell helyes sorrendbe rakni az érveket, ismernie kell az emberi lelket, empátiával kell rendelkezni, hogy tudja, mire hogyan milyen hatást lehet gyakorolni, de ez a mesterségbeli tudás csak akkor ér valamit, ha természetes tehetséggel és sok gyakorlással párosul.

Az első ókori tudományos szónoklattan megírója Arisztotelész. Retorika című munkájában leszögezi, hogy önálló tudományról ír, melynek megvannak a maga módszerei.

Arisztotelész szerint: "A retorika olyan képesség, mely minden egyes tárgyban feltárja a meggyőzés lehetőségét."

A meggyőzéshez a bizonyítékokon keresztül vezet az út. Elméletének középpontjában az ún. logikai bizonyítás áll.

A beszéd által nyújtott bizonyítékoknak három fajtája létezik: az első a szónok jellemében van, a második a hallgatóságra tett hatásában, a harmadik pedig magában a beszédben, mely bizonyít vagy úgy tűnik, hogy bizonyít. Jellemünk által győzünk meg, ha a beszédet úgy mondjuk el, hogy az hitelt érdemlőnek tüntessen fel bennünket, mert a becsületes embernek általában minden téren jobban és könnyebben hisznek, különösen pedig olyan területen, ahol nincs bizonyosság, hanem megoszlanak a vélemények. A hallgatóságon keresztül érzük el célunkat, ha beszédünk hat érzelmeikre, mert nem ugyanúgy ítélünk, ha bosszúsak vagy vidámak vagyunk, ha szeretünk vagy gyűlölünk.

Magával a beszéddel győzünk meg, ha az adott ügyben rejlő hihető mozzanatok segítségével bizonyítjuk az igazságot vagy a látszatigazságot.

Mivel minden ember a jellemének megfelelő vagy a hozzá hasonló beszédet fogadja meg, könnyen átláthatjuk, hogyan kell beszélnünk ahhoz, hogy ilyennek tűnjünk magunk is és beszédünk is.

Arisztotelész meghatározza a szónoki beszédek fajtáit is (törvényszéki, tanácsadó és bemutató beszéd), melyekről a későbbiekben fogunk részletesen tanulni.

A latin retorika

A görög hagyomány továbbéltetői az európai retorikai kultúrában az i.e. I. században fellépő latin szónokok, az orátorok. A latin tudományos retorika egyik első összegzője Cornificius Herenniushez írt retorikája, az első rendszeres, latin nyelvű retorikai kézikönyv. Majd Ciceró, aki maga is kiváló szónok volt és karrierjét és beszédképességének köszönhetően foglalkozott a retorika elméletével Arisztotelész műveinek alapján *A szónok és A feltárás* című művében. A latin szónoklattan fejlődésének csúcsa Quintilianus, aki a kr. u. I. században élt, és megalkotta az ókori retorika legnagyobb kézikönyvét, mely 12 könyvből áll. Könyveiben összegzi és rendszerezi a szónoklattanról addig írottakat, utal és kiegészíti a görög és latin szerzőket, magyarázataihoz szépirodalmi példákat használ. Szerinte egy szónoknak akkor lesz jó a stílusa, ha jó az erkölce. A császárkorban a latin retorika tündöklésének leáldozott, hisz működéséhez olyan államforma szükséges, ahol tisztelik a szabad gondolatot. A 2-3. században nincs igény igazi nagyhatású rétorokra, a retorika az élettől elszakadva tananyaggá válik.

Retorika a középkorban és az újkorban

A középkori retorika csaknem kizárólag egyházi retorika volt, melynek neve homiletika. Az egyetemeken a hét szabad művészet egyike éppen a retorika volt, jelezve, hogy nem veszett el, csak más szerepet töltött be. A papok és szónokló szerzetesek (mint padovai Szent Antal) jól ismerték az antik retorikusok műveit, s tudásukat az egyház szolgálatába állították.

A középkori retorika történetének három virágkora van: a 4-5. század, a 12-14. század és a reformáció időszaka. A kora középkorban alakult ki a *chria* (vagy *kria*, *chreia*) műfajából az egyházi beszéd. A 12-14. században az egyházi beszédet főleg szerzetesrendek prédikátorai művelték.

Nagy változást hozott a reneszánsz és a reformáció. A reneszánsz megújulás során újra előtérbe kerülnek az antik szerzők, kommentálják, utánozzák őket, megnő a nyilvános beszédek szerepe is.

A kor szereti a szellemes udvari társalgást, a beszédképesség a viselkedési kultúra részévé válik, valamint fontos szerepet tölt be a politikai tanácskozásokban. A reformáció megjelenése is kedvezett a retorikai hagyományoknak. A 16. század a hitviták kora volt. A barokk korban az ellenreformáció is befolyásolta a retorikát. Fontos szerepe lett a nyilvános beszédeknek a nagy francia forradalom előkészítésében a 18. századi Franciaországban. A magyar retorikai hagyományok a 19. században alakulnak ki.

Gyökeres változást hozott az első modern demokráciák létrejötte, ettől kezdve mondhatjuk, hogy a retorika ismét fontos szerepet tölt be a mindennapi életben.

A magyar szónoklattan klasszikus hagyományai

A 16. század és a 18. század közötti időszak tekinthető a magyar retorika kezdeti időszakának. Ekkor indul Magyarországon a magyar nyelvű retorikaoktatás.

Mária Terézia 1777-ben kiadott a Ratio Educationis rendeletének célja, hogy megreformálja az oktatást, hogy közelebb vigye az iskolát az élethez. Igazi fordulópontot mégis az 1790-91-es országgyűlés hozott, ahol megkezdődött a harc a magyar nyelv hivatalossá tételéért. 1795-től már nincs helye a mozgósító beszédeknek, a nyilvános beszéd műfaja teljesen visszaszorul, és csak a papok számára marad meg. Ennek hatására a retorikusok vagy az irodalom felé fordulnak, vagy egyházi beszédekkel foglalkoznak.

A reformkori retorika

Magyarországon az 1820-as években egyre több nemes ismerte fel, hogy alapos gazdasági és politikai változásokra van szükség. Megváltozott az a felfogás, hogy a retorika alantas mesterség, mely a gyengék és a tudatlan tömegek megtévesztésére szolgál. A szónoklattan kezdett újjáéledni, amiben jelentős szerepe volt a nyelvújításnak. A kor bővelkedik jó szónokokban, és tankönyvekben. A politikai beszédek mellett megjelennek a közéleti beszédek is; Kossuth Lajos (1802-1894) beszédeit a hatóerő, a nyelvi gazdagság, a gondolatok sodra, a lelkesítésre való törekvés jellemezte, Deák Ferenc (1803-1876) beszédére az egyszerű fogalmazás, a logikus érvelés, a rövidség jellemző.

A magyar szónoki hagyományoknak Kossuth és Deák Ferenc mellett olyan kiváló szónokok öregbítették, mint Versegly Ferenc, Kölcsey Ferenc, a 20. században Gombocz Zoltán, Kodály Zoltán vagy Péchy Blanka.

A KÖZÉLETI SZÓBELISÉG ÉS JELLEMZŐI

A stilsztika tárgykörében már tanultatok a közéleti szóbeliségről mint funkcionális stílusrétegről, mely a társadalmi érintkezés egy jól körülhatárolható területén, a nyilvános, köznek szóló beszédek esetében használunk. Idézzük fel röviden, mit tudunk erről a stílusrétegről!

Tudjuk, hogy a közéleti szóbeliséget önálló stílusréteggé sajátos kommunikációs helyzete teszi: mindig nyilvános beszéd, ezért sokféle kötöttséggel rendelkezik, és természeténél fogva mindig élőszó, sajátosságait tekintve érintkezik a társalgási stílussal. A beszéd alkalmát és tárgyát tekintve kapcsolódhat a politikai és a tudományos szakmai vagy a publicisztikai nyelvhasználathoz. Ennek a stílusrétegnek a segítségével általában közügyekről szólunk egy közösséghez, de szólhatunk a magunk nevében is.

A közéleti szóbeliség összefoglaló megnevezés alatt a köznek, egy meghatározott társadalmi csoportnak, közönségnek szóló szóbeli megnyilatkozások stílusát értjük. Egyik változata a korábban szónokinak vagy retorikainak nevezett szóbeli stílusréteg, másik változata az előadói stílus.

A megszólaló személyiségének hitelességétől függ a beszéd hatása, az élőbeszéd fontos vonása a beszélő *felelőssége* – teljes személyiségével felel az elmondottakért.

Tanultunk továbbá arról, hogy a közéleti szóbeliség szóban élő stílusréteg, a beszélőnek azonnali hatást kell gyakorolnia a hallgatóságra, aminek legfontosabb feltétele a megértés, ami aztán lehetőleg érzelmi azonosulást vált ki a hallgatóból. A közéleti beszéd, mivel élőszó, nem annyira megformált nyelviileg, mint az írott stílusrétegek műfajai. De a beszélőnek a nyelvi elemeken kívül a rendelkezésére állnak a nonverbális elemek is, a nyelv zenei eszközei, a mimika, a gesztusok.

A közéleti beszéd célja mindig a kommunikációs helyzetnek megfelelő: lehet ismeretközlő, felhívó, meggyőző, ösztönző, hangulati hatást keltő. Az előadónak célja lehet a hallgatóság meggyőzése a maga véleményének helyességéről, valamilyen állásfoglalásra ösztönzésük, de lehet cél a gyönyörködtetés, az alkalom ünnepélyességének hangsúlyozása is. Az előadásra, szónoklatra, bármilyen közéleti beszédre a téma, a közönség és az alkalom ismeretében körültekintően fel kell készülni.

Stilisztikából tanultatok már a közéleti stílus nyelvi jellemzőiről is. Foglaljuk össze ezeket az alábbiakban röviden:

- A beszédet a szónok vagy előadó rendezetten, világosan, közérthető nyelven adja elő. Ennek alapja a legtöbb esetben a sztenderd nyelvváltozat.

- A megértés legfőbb feltétele a szöveg tudatos, gondos szerkesztése.

- A szöveg arányos, előrehaladó gondolatmenetű, egyszerre szolgálja az értelmi befogadást és az érzelmi ráhatást.

- A beszéd előadója kerülje a hosszú, bonyolult, többszörösen összetett mondatokat.

- Használjon vissza- és előreutalásokat, gyakran éljen az ismétlés eszközével.

- Az előadó frazeológiai egységek, szólások, közmondások, valamint a képes kifejezés szemléletessé tevő eszközei (hasonlatok, párhuzamok, ellentétek) segítségével színesítheti és teheti érzékletesebbé mondandóját.

- A beszéd élvezhetőségének, első hallásra való megértésének egyik forrása a helyes ritmikai tagolás és a közérthető kiejtés.

- Az előadó fokozhatja a beszéd élvezhetőségét a hangsúly, a hanglejtés árnyalásával, valamint a beszédtempó és a beszédszünet tudatos használatával.

– A nonverbális kommunikáció (metakommunikáció), a gesztusok, a mimika megfelelő mértékű és arányú használata is segíti a megértést.

– A szöveg megértését a tudatos, gondos szerkesztés alapozza meg, melynek világosnak, arányosnak és előrehaladónak kell lennie. Egyszerre jól követhetőnek és figyelemfelkeltőnek, érdekesnek kell lennie.

– Az közéleti szóbeliség stílusnak nincs külön szókincse, de a szavak és kifejezésének megválasztásakor a hallgató műveltségét, előismereteit és érdeklődését, ezen kívül az alkalom hangulatát is figyelembe kell venni.

A közéleti szóbeliség fogalmába sokféle műfaj tartozik. Stilisztikából hallottatok már az **alkalmi** vagy **ünnepi beszédről** és az **irodalmi beszédről** (más néven **szónoklat**), melyek a hagyományos retorikai stílus műfajai, így ezekkel a következő órákon fogtok részletesen megismerkedni. Az előadói stílus műfajai közül a **tárgyalással**, a **hozzászólással**, a **felszólalással**, az **előadással**, a **vita** műfajával ismerkedtetek már meg 10. osztályban. Minden műfaj más beszédhelyzethez köthető. Minden beszédhelyzetben más az előadó célja és a hallgatók várakozása. Az előadói stílus a tudományos stílus beszélt változatának és a szónoki stílusnak a sajátosságait ötvözi. Sok helyen és sok alkalommal jut kifejezésre, de jelentkezik az oktatás mindennapjaiban is, a tanár és a diák egyaránt használja magyarázat, felelet, vita közben.

A közéleti beszéd esetében a beszélő célja, hogy a hallgatóság megértse és azonosuljon mondandójával. Akadályozhatja az előadót kommunikációs célja elérésében, ha:

- szerkesztetlen a szöveg,
- ha öncélú, tartalmatlan fecsegésnek hat a beszéd,

- ha túlságosan sablonos a beszéd (töltelékszavak, nyelvi klisék, korszerűtlen fordulatok használata)
- ha túl hivataloskodónak, fontoskodónak hat,
- ha az előadó fölényesen vagy tudálékosan beszél,
- ha túl sok divatszót, hatásvadász elemet használ,
- ha nem a magyar nyelv hangzásának megfelelő természetes hangsúlyozással és hanglejtéssel beszél,
- valamint ha megjelenésével (öltözködés, megjelenés, viselkedés) ellenszenvet vált ki a hallgatóságból.

A szónoki beszéd legfontosabb célja a hallgatóság meggyőzése. Ennek módja az érvelés és a hatásosságra törekvés. A felhívó és tájékoztató szerepen kívül a beszéd szövegében fontos szerephez jutnak az érzelemkifejezés eszközei is. A hatásosság elérését segítik a különféle stíluseszközök: a szóképek és alakzatok, valamint a beszéd zeneiségének eszközei, nem ritkák a költői kérdések, a felszólítások, felkiáltások sem.

Tulajdonképpen ma is a klasszikus retorikai vázlat bármilyen elkészítendő beszéd gondolati vázlata. De mindezt a következőképpen foglaltuk össze rövidebben eddigi tanulmányaitok során:

Bevezetés – melyben meghatározzuk a témát, elhangzik az előadás pontos címe, a hallgató jóindulatának, figyelmének fölkelése, valamint a beszéd indítása.

Tárgyalás – melyben a téma kifejtése, elbeszélése következik, érvelés (bizonyítás és cáfolás) segítségével.

Befejezés – melyben összefoglaló ismétlés következik, célja az értelmi-érzelmi egyensúly megteremtése, végezetül pedig a zárómondatok teszik kerek egészé a beszédet.

Tudjuk továbbá azt is, hogy különbség van a beszédek között a tekintetben, hogy az előadónak volt-e alkalma felkészülni mondandója

előadására, vagy spontán, azonnali megnyilvánulás az adott beszéd. E szempont szerint megkülönböztetünk **rögtönzött és előre elkészített** beszédet. Ha a szónoknak, előadónak van alkalma felkészülni beszéde megtartására, elmondására, folytathat előtanulmányokat a témában, gyűjthet anyagot, ez alapján készíthet vázlatot, sőt, akár az egész beszéd szövegét is rögzítheti írásban. Az ily módon elkészített előadást a megfelelő szituációban ezután el lehet mondani, vagy fel lehet olvasni. Bár ez utóbbi lehetőség igazából „csalás”, mert a klasszikus retorika hagyománya szerint a nyilvános beszédeket nem olvassuk papírról, még akkor sem, ha előzőleg írásban elkészítettük azt.

A beszédet leginkább az különbözteti meg az írott szövegtől, hogy a beszéd esetében azonos időben történik a gondolkodás és a szövegalkotás, ebből következik lazább szerkezete, de minden beszédprodukciónál arra kell törekednünk, hogy az érthető, összeszedett, jól szerkesztett legyen.

A továbbiakban pedig ismételjük meg a közéleti szóbeliségnek azokat a műfajait és azok sajátosságait, amelyekről eddig már tanultatok.

A vita

A vitában a résztvevők, a vitatkozó felek egymással ellentétes véleményeket, elképzeléseket, egymással szemben álló nézeteket képviselnek. A vitatkozók célja, hogy vitapartnerüket meggyőzzék a saját véleményük helyességéről. A vitatkozás lényege, hogy *érveket* gyűjtünk saját állításaink igazolására, illetve megpróbáljuk *megcáfolni* partnerünk érveit. Ezért mindkét félnek össze kell gyűjtenie azokat az érveket, amelyek az ő véleményét igazolják, illetve azokat a példákat, amelyekkel érveit szemléletesebbé teheti. Vitatkozás során fontos tudnivalók a következők:

- soha nem a vitapartnered személye ellen érvelsz, hanem az általa képviselt álláspont ellen,
 - a vita nem egyenlő a veszekedéssel, ezért soha ne kiabáljunk, ne emeljük fel a hangunkat vita közben,
 - a vitában nincs helye személyeskedésnek, gúnyolódásnak, durvaságnak,
 - helye van viszont a humornak, mely szolgálhatja a feszültségoldást és a szemléletessé tételt is,
 - a vitában résztvevőknek el kell fogadniuk, hogy vitapartnerüknek is lehet igaza, vagy születhet kompromisszumos (megegyezéssel) megoldás is.
- Érdemben vitatkozni csak akkor lehet, ha a felek rendelkeznek úgynevezett közös *vitaalappal*.

A megbeszélés

A megbeszélés abban különbözik a vitától, hogy itt nincsenek szemben álló nézetek, hanem arról tanácskozunk, hogy egy kérdésben mit és hogyan tegyünk. Például arról tanácskozunk, hogy a kézilabda világbajnokság lebonyolításának a menetrendjét kidolgozzuk. A megbeszélésen belül azonban az egyes kérdésekben kialakulhat vita. Vitatkozhatunk például azon, hogy a megnyitóünnepség hol legyen, kik lépjenek fel stb.?

Akár vitára, akár megbeszélésre készülünk, először össze kell gyűjteni a témához kapcsolódó anyagokat: adatokat, tényeket, érveket. Az *anyaggyűjtés* során támaszkodhatunk saját megfigyeléseinkre, tapasztalatainkra, arra, amit tanultunk, amit olvastunk, de idézhetjük másoknak a témához kapcsolódó gondolatait, tapasztalatait is.

A felszólalás és a hozzászólás

A felszólalás és a hozzászólás műfajára a megbeszélések, viták, konferenciák során van szükség. Mindkettő egy adott témához kapcsolódik, általában megerősíti vagy cáfolja az addig már elmondottakat. Az előadásra és a felszólalásra is felkészülhetünk előzetesen, gyűjthetünk anyagot a témáról. A felszólalásnak akár a teljes szövegét is elkészíthetjük előre, vagy összerakhatjuk írásban a vázlatát. A gyakorlottabb felszólalók általában csak gondolati vázlatot készítenek, de akinek nincs nagy tapasztalata a közönség előtti megszólalás terén, az jobb, ha előre elkészíti felszólalásának szövegét írásban, de előadni ettől függetlenül szóban a célszerűbb és meggyőzőbb. A hozzászólás szövegét nem készíthetjük el előre, mert mondanivalója és szerkezete is a helyszínen dől el véglegesen, az elhangzottak hatására alakul ki. A hozzászólás során fogalmazunk tömören és röviden, ne éljünk vissza a hallgatóság türelmével. Semmilyen körülmények között nem illik lyukat beszélni a közönségünk hasába!

A felelet

Az iskolai felelet is a közéleti szóbeliség egyik műfaja, egyfajta közönségnek szóló beszéd, melynek kommunikációs célja, hogy meggyőzze a hallgatóságot, a tanárt, a vizsgáztatókat arról, hogy a felelő jártas az adott témában, rendelkezik a megfelelő alap- és kiegészítő ismeretekkel, valamint birtokában van a logikus gondolkodás képességének, illetve annak a verbális tudásnak (beszédképességnek), melyek segítségével tudását és jártasságát meggyőző módon be tudja mutatni. A felelet során is célszerű logikusan végiggondolni, felépíteni és előkészíteni a mondandókat. Elkészíthetjük a feleletet írásban is, amennyiben van rá lehetőség,

vagy készíthetünk vázlatot. A felelet hatását a nem nyelvi jelek alkalmazása is erősítheti vagy gyengítheti. Nem túl meggyőző például egy elmotyogott felelet, vagy ha felelés során egyszer sem nézünk a tanár szemébe, ha a kezünkkel állandóan babrálunk valamit, ha folyton a füzetük irányába pislogunk stb. Sokkal hatásosabb, ha mondandónkat magabiztosan, megfelelő hangerővel, érthetően (nem dadogva, de nem is hadarva) adjuk elő, a beszédtempó, a hangsúly, a hangerő és a hangszín segítségével érzékeltetjük, hogy mi a fontosabb és mi a másodlagos (részletező) eleme a feleletnek. A felelet során célszerű betartani a kommunikáció ismert maximáit.

A RETORIKAI ALAPHELYZET

A beszédszituáció

A retorikai ismeretek segítségével lehetnek az embernek minden olyan kommunikációs helyzet megoldásában, ahol élőszóbeli meggyőzésre van szükség. Ezek a helyzetek lehetnek alkalmiak, ünnepiek vagy hivatalosak, de lehetnek egyszerűek, hétköznapiak, a mindennapi életben előfordulók is. Minden ilyen esetben akkor lehetnek eredményesek, ha az adott kommunikációs szituáció elemeit szem előtt tartva fogalmazzátok meg mondanivalótokat. A kommunikációról tanult ismereteitekből tudjátok, hogy figyelembe kell venni, ki beszél, ki(k)hez, mikor, hol, milyen tárgyról és milyen célból. Ha ezeket a tudnivalókat retorikai alaphelyzetbe helyezzük, fontos tisztázni még a további kérdéseket:

- Miről akarjátok meggyőzni a hallgatóságot?
- Miért akarjátok meggyőzni a hallgatóságot?
- Mit tudtok a hallgatóságról?
- Milyennek akartok mutatkozni a hallgatóság előtt?
- Milyen érveket és bizonyítékokat akartok felhasználni?

A retorikai helyzet egyben egy kommunikációs szituáció is, melyben a szónok az adó, a hallgatóság a vevő, amiről a szónok beszél, az az üzenet. A szónok és a hallgatósága, vagy is adó és vevő jelen helyzetben kölcsönösen küldhet egymásnak verbális és nem verbális jeleket a beszéd során. Amiről a szónok beszél, az a valóság része, ahogyan beszél, ahogyan a meggyőzést felépíti, az a kommunikációs stratégia része.

Milyennek mutatkozunk szónokként, előadóként a hallgatóságunk előtt? A rólunk kialakult benyomás ugyanis nagyban meghatározza érveink célba érését, a meggyőzés folyamatát, a beszéd hitelességét és hatásosságát. Mivel minden ember az életben,

mint arról már tanultatok, egyszerre több társadalmi szerepet is betölthet, az egyik helyzetben gyerek, férj, feleség vagy szülő, egy másikban főnök, beosztott vagy munkatárs lehet, megszólalásainkkor az éppen betöltött szerep meghatározza, mit és hogyan adhatunk elő.

A nyilvános megszólalások alkalmával a szerephez igazodva viselkedünk verbálisan és nonverbálisan is. De ez nem jelenti azt, hogy teljesen háttérbe kell szorítanunk az egyéniségünket. Bizonyos esetekben célszerű kimutatni a személyes érintettséget, elárulni a személyes véleményt, viszonyult a beszéd aktuális tárgyához. Mindig az adott helyzetben kell eldönteni, hogy kimutatjátok érzelmeiteket, vagy inkább tárgyilagosak, higgadtak és távolságtartók maradtok a témával, netán esetleg a humor vagy irónia eszközét alkalmazzátok.

Mindenki fel tud idézni az életből olyan beszélgetéseket, akár magánjellegűt, akár nyilvánost, amikor azt érezte, hogy beszédpartnere hatással van rá. A sikeres kommunikációban ugyanis nagyon fontos a hallgatóságra való ráhangolódás, a velük való azonosulás képessége. Arisztotelész ethosznak nevezte azt az erőt, ami a szónok meggyőzőképességéből és egyéniségéből fakad, és hatással van a hallgatóságra. Az ethosban egyszerre kell jelen legyen a szilárd meggyőződés és a szónok jelleméből fakadó érényesség és hitelesség.

Igen fontos egy beszéd megtervezésekor, hogy végiggondoljuk, kikhez fogunk szólni, kikből áll a hallgatóságunk. A mindennapi érintkezésben ösztönösen mérlegelünk és döntünk egy beszédhelyzetben, hogy kinek mit lehet mondani. A köznek szóló nyilvános beszédek esetében azonban, ha módunk van, előre gondoljuk ezt végig, a beszédünk megtervezése során. Végig kell gondolnunk a hallgatóság összetételét, társadalmi háttérét, az ebből fakadó jellemzőiket, milyen értékrendjük van, milyen az átlagos életkoruk, milyen politikai és vallási nézeteket vallanak, stb.

Mindezek figyelembe vételével döntjük el, hogy mit veszünk bele a beszédünkbe, milyen hangnemet választunk, milyen érzelmi töltetet adunk mondandónknak, milyen szavakat, kifejezéseket használunk. Érdemes szem előtt tartani azt is, hogy ne ismétlegessünk olyan dolgokat, amelyek egy adott hallgatóság számára köztudottak.

A retorika történetét tanulmányozva már hallottatok a szofistákról, akik szerint nem sokat számított a beszéd igazságtartalma, csak a hallgatóságra gyakorolt hatása. Sokáig a retorika iránti gyanakvás forrása volt az, hogy az emberek, akik a hallgatóságot jelentik minden esetben, tudták, hogy az érzelmeket, az akaratot és a döntéshozatalt könnyen lehet a szavak segítségével manipulálni. Az is hétköznapi tapasztalat, hogy sokkal könnyebb meggyőzni olyan hallgatóságot, akik hozzánk hasonlóan gondolkodnak, és majdnem lehetetlen érvekkel meggyőzni az ellenséges beállítottságú hallgatóságot, akik valójában nem az eszükkel, hanem az akaratukkal és az érzelmeikkel vesznek részt a retorikai kommunikációban, ezért szinte lehetetlen őket észérvekkel meggyőzni. Ezért az érzelmek is szerepet kapnak a meggyőzésben. Az érzelmek ilyen értelemben a retorika nyersanyagának tekinthetők. A leggyakrabban felkeltett érzelmeink ellentétpárokban meghatározhatók és összefoglalhatók: szeretet-gyűlölet, bátorság-félelem, nagylelkűség-kapzsiság, csodálat-féltékenység stb. Ezek között az ellentétek között érzelmi feszültség húzódik, amire a jó szónok építeni tud, ezeket ki lehet használni a meggyőzés érdekében. Érzelmek részben egyetemesek, vagyis minden emberben megvannak, ezért felismerhetők, részben pedig társadalmilag tanuljuk őket, tehát a különböző kultúrákban az adott kultúra értékrendje befolyásolja a közösség tagjainak érzelmi reakcióit. Változnak az érzelmi reakciók nemcsak kultúránként, hanem koronként is, éppen azért, mert a különböző kultúrtörténeti,

társadalmi korszakokban más-más a világnézeti alap, ezért más számít követendő értéknek. A 18. században a racionalitás, vagyis az ész, a 19. sz.-ban viszont már a romantika hatására az érzelmek túlsúlya volt jellemző. Ebből következik, hogy ugyanaz a beszéd sem éri el ugyanazt a hatást minden korban. Ma már irodalmi szöveggént, kulturális tényként vizsgáljuk Démoszthenész vagy Kossuth beszédeit, pedig a maguk idejében igen nagy hatást gyakoroltak hallgatóságukra. Ezt a hatást nevezi a klasszikus retorika pathosznak.

A beszéd nem nyelvi jegyei

Az elhangzó beszéd nem nyelvi jelei is fontos szerepet játszanak abban, hogy a hallgatók megértsék mondandónkat és elérjük kommunikációs célunkat egy adott helyzetben. A hangunkkal például, attól függően, hogyan választjuk meg a hangszínt, a hangmagasságot, a hanglejtést, milyen beszédtempót és hangsúlyozást használunk, sokféle gondolatot és érzelmet tudunk közvetíteni. Ezekkel a mondat- és szövegfonetikai eszközökkel jelezhetjük például, ha új gondolatot nyitunk. A beszédtempó gyorsításával vagy lassításával érzékeltethetjük például, hogy melyek a fontos és melyek a kevésbé lényeges részek a gondolatsorban. Hangszínünkkel, hanglejtésünkkel, hangsúlyozásunkkal érzékeltethetjük, hogy milyen az érzelmi viszonyulásunk az elhangzó gondolathoz.

Ezen felül az elhangzó beszédet különböző kifejező mozgások is kísérik. Ilyen a szemmozgás, az arcjáték, a gesztusok, a testtartás, a térköz, és a beszélő külső megjelenése. Szerepe és üzenete van annak is, hogyan vagyunk felöltözve, rendezett-e a külső megjelenésünk vagy nem, továbbá annak is, hogyan, milyen testtartással beszélünk, milyen közel állunk a hallgatósághoz, stb.

A korszerű kommunikációtan sokat foglalkozik a beszédet kísérő gesztusnyelv és arcjáték vizsgálatával. Mára már kutatások bizonyítják, hogy az emberek egymásnak küldött üzenetei nagyobb részben a gesztusok, a mimika és a hanghordozás útján jut el a címzetthez.

Ha nem akarunk valakivel kapcsolatba kerülni, akkor kerüljük a *tekintetét*, ha meg akarunk szólítani valakit, akkor keressük a tekintetét, a beszéd közben gyakran keressük a beszédpartner tekintetét, hogy kiolvassuk belőle, érti-e, amit mondunk, és mit gondol rólunk. Ha több emberből álló hallgatósághoz szólunk, hiba, ha mindig csak egy ember tekintetét keressük, de az is, ha a messzeségbe révedünk vagy a papírunkat vagy az asztalt bámuljuk magunk előtt. Ilyenkor nézzünk végig bátran a hallgatóságon, az érdeklődő tekintetek megkönnyítik az előadó dolgát.

A tekintetünkkel együtt a mimikánk, az *arckifejezésünk* is árulkodó lehet. A szem mellett a szájnak van a legnagyobb szerepe az érzelmek megjelenítésében. Pillanatnyi arckifejezésünket az érzelmeink alakítják, így az arcunk sok esetben már az előtt elárulja, mit gondolunk, mielőtt megszólalnánk.

Beszéd közben a *mozdulatainkra* is ügyelnünk kell, mert azoknak is jelentése van. Mozgatjuk a fejünket, ha igenlően bólogatunk, búcsút inthetünk a karunkkal, érdeklődően oldalra biccenthetjük a fejünket – ezeket a mozdulatokat gesztikulációnak szokták nevezni. A kéz mozdulatainak segítségével tudunk például hívni, elutasítani, könyörögni, köszönni.

Beszéd közben bátran gesztikulálhatunk, csak ügyeljünk rá, hogy mozdulataink összhangban legyenek a szavainkkal. De a kézmozdulatokat sem illik túlzásba vinni, ha fölöslegesen hadonászunk, vagy állandóan a nyakláncunkat, a hajunkat babráljuk,

az zavaró lehet a hallgatóság számára, mert eltereli a figyelmet a mondandó lényeges részéről.

A testtartásnak is szerepe van a kommunikációban. Két ember kapcsolata könnyen kitalálható a testtartásukból. A testtartás a személyiségről és a pillanatnyi lelkiállapotról is árulkodik.

Az előszóban történő kommunikáció során mind a magánszférában, mind a közéleti szóbeliségben az adott beszédszituáció céljának elérését nagyban befolyásolhatja a beszélő külső megjelenése: öltözete, ápoltsága, frizurája, sminkje, ékszerei befolyásolják a hallgatóságban róla kialakuló véleményt. Ezért minden esetben igyekezzünk az egyéniségünknek megfelelően és az alkalomhoz illően megjelenni. Az öltözékünkkel kifejezhetjük (elárulhatjuk) társadalmi helyzetünket, hovatartozásunkat is. Ilyen jelentése van az iskolai egyenruhának, az orvosok fehér köpenyének, a katonatisztek egyenruhájának, de az általunk viselt ékszereknek, kiegészítőknek is.

Ügyelnünk kell arra, hogy a felsorolt nem nyelvi jelek összhangban legyenek a beszéd nyelvi jegyeivel, erősítsék, támogassák a beszéd üzenetét, mert a hallgató nemcsak azt értelmezi a közéleti szóbeliség teremtette szituációkban, amit hall, hanem azt is, amit közben lát.

A BESZÉDMŰ

A beszédművek klasszikus felosztása és a beszédfajták

A klasszikus retorika a beszéd tárgy, azaz ügy (causa), a hallgatóság (corona) szerint gyakorlati vagy művészi szónoklatokat különböztetett meg.

A hallgatóság is ennek megfelelően kétféle szerepben lehetett, vagy ítélkező (kritész) volt, vagy szemlélő, gyönyörködő (theorosz) lehetett.

Ha *kritész* szerepben van a hallgató, dönthet egy múltbeli ügyben (causa) és akkor törvényszéki beszédről van szó, amely a *genus iudiciale* beszédnembe tartozik, vagy egy jelenben, illetve a jövőre vonatkozó ügyben, és akkor a közéleti, tanácskozó beszédről van szó, amely a *genus deliberativum* beszédnembe tartozik.

*Theorosz*ként nem kell döntenie, mert akkor a különleges retorikai kifejezőeszközökkel bemutatott beszéd tárgy hatására gyönyörködik, és vagy fölényt, vagy érzelmileg megrendülést érez. Ekkor bemutató beszédről, a *genus demonstrativum*ról van szó.

A beszédfajták összefoglalva tehát:

a) **Törvényszéki beszéd, *genus iudiciale***, amely lehet vádbeszéd (*accusatio*) vagy védőbeszéd (*defensio*). Mindig egy múltbeli eseményre vonatkozik, a hallgatóság egy megtörtént dologról, eseményről alkot ítéletet, foglal állást mellette vagy ellene. A törvényszéki beszéd célja, hogy jogos-e vagy jogtalan, ami volt, ami megtörtént, illetve bűnös-e vagy nem bűnös, aki megcselekedte.

b) **Tanácskozó (vagy tanácsadó) beszéd, tehát *genus deliberativum***, amely lehet rábeszélés (*suasio*) és lebeszélés (*desuasio*). Mindig a jövőre vonatkozik, célja a hallgatóság rábeszélése vagy lebeszélése valamiről, ami a jövőben fog megtörténni vagy történhetne

meg a hallgatóság döntésének függvényében. A tanácsadó beszéd célja, hogy hasznos-e vagy káros, ami lesz.

c) **Bemutató beszéd, tehát genus demonstrativum**, amely lehet dicséret (laudatio) vagy gúnyolás (vituperatio). Ez a beszéd fajta a jelenre vonatkozik. Célja pusztán a gyönyörködtetés, az esztétikai élmény, vagyis hogy tetszik-e vagy nem, szép vagy rút, ami van.

A latin kifejezéseket zárójelben a klasszikus retorikai hagyományt követve adtuk meg, mert ezek némelyike, például a laudáció a köznyelvben is használatos, és a kifejezések jelentésének ismerete a műveltség részét képezik, de természetesen nem kötelező betanulni azokat a magyar megfelelő helyett.

A fenti beszéd fajták klasszikus megnevezéseik és régies hangzásuk ellenére a mai nyilvános közlésformákra is érvényesek. Minden, a közéletben elhangzó, a nyilvánosságnak szóló beszédet megnevezhetünk és kategorizálhatunk a fenti klasszikus felosztás alapján ma is.

Egy bírósági tárgyaláson elhangzó beszéd az ügyész vagy az ügyvéd szájából a múltban elkövetett, megtörtént eseményre vonatkozó törvényszéki beszéd, a választási kampányok során elhangzó politikai beszédek a tanácsadó beszédek típusába sorolhatók, hisz arról akarnak meggyőzni, hogy valami, ami a jövőben fog bekövetkezni (a választás eredményeként), számunkra hasznos vagy káros lesz-e.

Minden ünnepi beszéd bemutató beszéd egyben, hisz az adott alkalom, az adott jelen különlegességéről szól, arról, hogy ami most van, miért szép vagy felemelő, rút vagy elutasítandó. Egy ballagáson elmondott beszéd például az érzelmekre hatva arról akarja meggyőzni a hallgatóságot, hogy ez a jelenben zajló pillanat, vagyis a ballagás, milyen különleges, szép és felemelő és megismételhetetlen.

A szónoki beszéd elkészítésének munkarendje

A szónoki beszéd három fő feladata Cicero szerint a tanítás, gyönyörködtetés, megindítás. Ahhoz, hogy ezeket a célokat elérjük, beszédünket gondosan el kell gondolni és készíteni. A latin szónoki hagyomány rögzíti azokat a lépéseket, amelyeket a beszéd elkészítése során követnünk kell. Ezt nevezik latinul officia oratoria-nak. Ezek a lépések a következők:

1. A téma feltalálása: inventio
2. Az anyag elrendezése: dispositio
3. Az anyag nyelvi megformálása, a szöveg megalkotása: elocutio
4. A szöveg megtanulása: memoria
5. A szöveg előadása: pronuntiatio

Hasonlóképpen megvan a klasszikus retorikában a beszéd felépítésének alapsémája is, mely a következőképpen foglalható össze.

1. Kezdés: exordium
2. Elbeszélés: narratio
3. Kitérés: digressio
4. Célkitűzés: propositio
5. A bizonyítás: argumentatio
6. Cáfolat: refutatio
7. Befejezés: peroratio

Szokásos hármás felosztású elrendezésben az alapséma így néz ki:

I. Principium (bevezetés) vagy exordium (kezdés): megszólítás; captatio benevolentiae (a hallgatók jóindulatának megnyerése); a téma megjelölése.

II. Narratio (elbeszélés): egressus, digressio (kitérés); propositio (részletezés); argumentatio-refutáció (bizonyítás-cáfolás).

III. Peroratio (befejezés): rövid, tömör összefoglalás (az információk felfrissítése, érzelem-változás); kapcsolat megszakítása (a figyelem megköszönése, elköszönés).

A szónoki beszéd részei

A továbbiakban részletesen megismerkedünk az egyes beszédrészek feladataival.

1. **A Kezds (Exordium)** a következ elemeket tartalmazhatja.

a) *Megszólítás.* A beszéd indításkor a hallgatóságot az alkalomhoz illően megszólítjuk.

a) *A hallgatóság jóindulatának megnyerése (Captatio benevolentiae):* a hallgatóság jóindulatának elnyerése azt jelenti, hogy a szónoknak meg kell nyernie a hallgatóságát. Ennek eszközeként a szónok az alkalom különlegességéről szól, a hallgatóság hozzáértését, méltóságát dicséri. Arról szól, mennyire alkalmas a közönsége a magasztos vagy bonyolult témához, és önmaga képességeinek szándékos alábecstülésével hangsúlyozza, hogy számára milyen nagy megtiszteltetés ebben a nehéz ügyben ilyen hozzáértő vagy előkelő közönség előtt szólnia. Arra kéri őket, segítsék figyelmükkel az megszólalását!

a) *A figyelem felkeltése (Attentio):* A fenti eszközök igen alkalmasak egyben a figyelem és az érdeklődés felkeltése. Ennek érdekében a szónok az ügy fontosságáról szólhat. Pl. a törvényszéki beszédben a bűnügy súlyosságát hangsúlyozza, a tanácsadó beszédben az ügynek a közösség szempontjából való sorsdöntő jellegét, a bemutató beszédben az ügy tragikus vagy magasztos nagyságát emeli ki.

A szónok alkalmazhat ún. *megszakított bevezetést.*

Ennek hatáskeltő szerepe van. Lényege, hogy a szónok nem foglalkozik a hallgatóság megnyerésével, sem a figyelem felkeltésével, mivel olyan ügyet tárgyal, amiben feltételezi azt, hogy a hallgatói vele egyet értenek, és tisztában vannak az ügy fontosságával.

2. Elbeszélés (Narratio):

Ennek a résznek az érvelő beszédfajtákban, a törvényszéki beszédben és a tanácsadó beszédben van fontos szerepe. A jóindulat és a figyelem megnyerése után a szónok bemutatja, tényszerűen elmeséli a tényállást. A narratióban a szónoknak világosan és tömören kell szólnia, ezért kerülnie kell az ezt korlátozó alakzatokat, szóképeket. Az elbeszélést az alábbi szempontok szerint kell részekre bontani: Ki? Mi? Hol? Mikor? Miként? Mit? Az elbeszélés szerepe a beszédben az, hogy a későbbiekben erre épül a bizonyítás és a cáfolat küzdelme a szónoklatban.

3. Kitérés (Digressio): Ennek az elemnek a megléte nem kötelező. Ha a szónok alkalmazza, akkor az elbeszélés végén vagy közepén van a helye. A beszéd élénkítésére használjuk, pl. egy az ügyszó kapcsolódó személy vagy tárgy, város leírása, dicsérete lehet. Az a szerepe, hogy ne legyen hirtelen az átmenet a beszéd célkitűzésének részletezésére.

4. Célkitűzés (Propositio): A beszéd gondolati magva. Annak célkitűzése, nevesítése, megfogalmazása, amit bizonyítani akarunk. A propositio állítása lehet egyszerű, ilyenkor egy egyszerű mondatmal lehet megfogalmazni, vagyis egy állítást tartalmaz. Lehet összetett, ilyenkor több állítást tartalmaz. Ebben az esetben a propositiót részekre kell bontani.

5-6. A bizonyítás és a cáfolat (Argumentatio – refutatio): A bizonyítás eszközei lehetnek nem retorikai eszközök és retorikai eszközök. Előbbieknek a törvényszéki beszédben van jelentősége, mert ezek lehetnek tanúvallomások, tárgyi bizonyítékok, törvényekre való hivatkozás, eskü stb. A retorikai bizonyítás érvelés segítségével történik. Az érv nem más, mint meggyőződésünk bizonyítására felhozott körülmény, tény, megállapítás. Az érv az érvelés alapegysége. Különbség van magyarázat és érv között. Magyarázat

esetén a célunk az, hogy a hallgató megértse álláspontunk lényegét, de nem kell ugyanúgy gondolnia, vélekednie is. Az érvelés lényege viszont a meggyőzés. Az érvek fajtáit és az érvelés menetét később részletezzük.

7. Befejezés (peroráció): A beszéd záró része, melyben rövid, tömör összefoglalás következik (az információk felfrissítése, az érzelmi hatás megerősítése), majd a hallgatósággal való kapcsolat megszakítása, vagyis a figyelem megköszönése és elköszönés zárja a beszédet.

A beszédmű elkészítése és retorikai megformálása

A beszédmű általános stíluskövetelményei

A beszédmű létrehozásakor a logikus fogalmazás, a gondolatok követhetősége és tisztasága mellett a mondanivaló hatásos megformálására és kifejezésére is szükség van. Erre szolgálnak a retorikában az úgynevezett elocutiós eszközök, magyarul a kifejezés eszközei, és az ornatus, magyarul az ékesség, díszesség eszközei.

A kifejezés (elocutio) a klasszikus retorikai felfogásban négy erénnyel, (tehát stíluserénnyel) bír, melyekről stilisztikából már tanultatok, de foglaljuk össze, melyek ezek:

1. a világosság
2. az illőség
3. nyelvi tisztaság
4. ékesség (ornatus)

A világosság az érthető, szabatos fogalmazás igényét jelenti, az illőség azt, hogy a mondanivalónk hangnemét és szóhasználatát a témához és a közönséghez kell igazítanunk.

A nyelvi tisztaság a nyelvi szabályok, nyelvi normák betartására való törekvést jelenti, vagyis azt, hogy nyelvhasználatunkat mindig az adott beszédszituációz igazítja, az

odaillo stílus és műfaj normáinak megfelelően igazítjuk. Az ékesség (ornatus) pedig azt, hogy a beszédmódunkban az érzelemkeltő, díszes beszédre törekszünk. Ezek a stíluserények nem egyforma súllyal jutnak érvényre a szövegekben: a világosság erénye az un. egyszerű stíluszinten jut érvényre, pl. egy beszéd narratio (elbeszélés) részében.

Az elocutiós eszközök és erények érvényesülése alapján a klasszikus retorika három stíluszintet különböztet meg:

1. egyszerű
2. közepes
3. fennkölt.

AZ ÉRVEK ÉS AZ ÉRVELÉS

Az érvek fajtái

Az érvelés az igazság keresésének egy módja, a racionális gondolkodás egyik eszköze. Az érvelésnek tehát nem az a lényege, hogy beszédben vagy vitában legyőzzük a másikat, hanem hogy az érveléssel több oldalról megvilágítva a valóságot, közelebb kerülünk az igazsághoz. Az érv általában három elemből áll.

1. tétel
2. bizonyítás
3. őket összekötő elem

Mintha azt mondanánk, hogy ezt állítom, ez a meggyőződésem, megindoklom, miért ez a meggyőződésem, majd megmutatom a meggyőződésem és az indoklás közötti kapcsolatot. Például:

A csapatnak részt kell vennie az országos versenyen.

A csapat az utóbbi időben sokat edzett, jó formában van, esélye van megnyerni a versenyt.

Azért edzettünk, hogy eredményesen részt vegyünk a versenyen.

Az érvelés során megkülönböztetünk **definícióból eredő érveket**.

A definíció fogalom-meghatározást jelent. Ekkor a dolgot egy tágabb fogalmi körbe helyezzük (genus) a sajátos jegyeinek (species) megjelölésével. Például a rózsát így határozzuk meg: *olyan növény (genus), amelynek színes, kelyhes virága van, kétszikű (species)*.

Egy dolog sajátos jegyei a következőképpen lehetnek jelen a definícióban:

- felsoroljuk a dolog jellemző tulajdonságait: A vasbeton sötétkék, érdes felületű, kemény, rideg anyag
- a dolog összetevőit, részeit vesszük számba: A vasbeton kavicsnak, cementpornak a vasszerkezetre öntött vizes habarcsa, mely megköt és megszilárdul.

- hasonlítjuk valamihez: A vasbeton olyan kemény és rideg anyag, mint a kő.
- szembeállítjuk valamivel: A vasbeton a vörös, törékeny és hőszigetelő téglával szemben szürke, kemény és rugalmas, rossz hőszigetelő anyag.
- példák felsorolásával: A vasbeton építési anyag, mint például a téglá és a kő.
- azzal, hogy a dolgot mire használják, vagy a dolog mire jó: A vasbeton olyan építési anyag, amelyet nagy teherbírású szerkezetek – boltozatok támfalak, pillérek – építésére használnak.

A definíció sajátos módja a képi definíció, amikor is a dolgot egy metaforában megfogalmazott közös tulajdonság, analógia alapján egy másik dologgal azonosítunk: *Az ember nádszál. Az élet egy kopott szekér. A bánat egy nagy óceán.*

Hogyan használjuk a definícióból eredő érveket?

Az így levezetett érv esetén először egyfajta mércét alkotunk, amihez a jelenség mérhető, utána megpróbáljuk meggyőzni az olvasót vagy a hallgatót, hogy fogadja el az ideálisan leírtakat, végül bemutatjuk azt, amik nem az ideálisat követik.

A definíció a dolog eszményi, tökéletes jelentését adja meg. Vagy azt bizonyítjuk a definícióval való összevetés eszközét alkalmazva, hogy a bizonyításra vagy cáfolatra felvett beszéd tárgyunk megfelel a definícióban közölt elvárásnak, vagy eltér attól.

Lehetnek az érvek okokból eredők. Ilyenkor azt taglaljuk, hogy miből ered a dolog (indító ok), vagy azt, hogy milyen következményeket eredményez (vég ok), vagy mindkettőt. Így okozati láncot is alkothatunk. Arisztotelész szerint, mielőst elkezdünk gondolkodni, azonnal kíváncsiak leszünk a dolgok okaira. Amióta gondolkodik az ember, azóta próbálta például megmagyarázni különböző módokon a természeti jelenségek

(földrengés, árvíz, mennydörgés stb.) okait. A magyarázatok lehetnek mitológiaiak, művészeik vagy tudományosak, az emberi társadalom fejlettségétől függően. Az ok-okozat kérdése az egyik legszerteágazóbb filozófiai probléma. Az oksági gondolkodás képessége a tudományos gondolkodás alapja.

Az okság törvénye azt mondja ki, *hogy ugyanazon ok ugyanazon körülmények között ugyanazt az okozatot eredményezi*. Mivel azonban a szükséges egymásutánit a véletlen egymás utánitól látszólag semmi sem különbözteti meg, könnyen gondolhatunk véletlennek valamit, aminek nem ismerjük az okát, illetve vélt vagy hamis okot is tulajdoníthatunk eseményeknek.

Az oksági összefüggésének az alábbi fontosabb fajtáit különböztetjük meg:

1. *Egyszerű ok, ami egyszerű következményhez vezet.* Pl.: Leejtek egy tojást, és az összetörik.

2. *Egyszerű ok, ami bonyolult következményhez vezet.* Pl.: Leejtek egy tojást, ami egy madárfaj utolsó tojása, a faj kihal, ebből ökológiai problémák származnak.

3. *Összetett ok egyszerű következménnyel.* Pl.: Elalszol, elkésel munkából, egész nap rohansz, nincs időd bevásárolni. Következmény: nem lesz aznap meleg vacsora.

4. *Összetett ok összetett következménnyel.* Pl.: fegyverkezés, versengés a gyarmatokért, nemzetiségi ellentétek, gazdasági versengés, ebből következő fegyverkezés, ebből következő első világháború.

5. *Ok-okozati lánc.* Ilyenkor az érvelés fokozatosan haladhat a következmény felé. Például egy politikai beszédben arra kíváncsi a hallgatóság, milyen következményei lehetnek egy intézkedésnek.

Hogyan alkalmazzuk az oksági érvelést a retorikában? Például ha azt akarjuk bizonyítani, hogy valaki becsületes, tiszta életű ember,

akkor indító okokkal dicsérjük szüleinek, hazájának, népének értékeit, nemes tulajdonságait, hiszen ezekből az értékekből eredt az ő kiválósága is. Vég okokkal utalhatunk jótetteinek, becsületességének következményeire: felvirágoztatta a várost, boldoggá tette hazáját stb. Mindezek ellentéte is lehetséges.

Ilyen érvelési technikára épülnek például az ókori görög kardalköltészetből ismert Pindarosz (Kr. e. 5-6. sz.) ódái. Ezek a főképp győzelmi énekek közösségi alkalmakon hangzottak el, hősöket, atlétákat dicsőítettek. Szerkezetük három egységből áll: odafordulás a tárgyhoz, a tárgy megnevezése, majd a tárgy kifejtése, végül a tárgyból levonható tanulság. A művet keretező bevezető, illetve befejező szakaszban az ünnepekt győztest szólítja meg és győzelme leírásának szentel teret a költő, a középső részben pedig a megszólított szülővárosának egy-egy helyi mítoszát meséli el, s az általa levont erkölcsi tanulságokon keresztül diadalmas és emelkedett hangvétellel a város – összességében a görögség – hőszait és isteneit magasztalja. A hangsúly mindig ez utóbbi tematikai egységen van, Pindarosz költeményeiben oksági érvelés alkalmazva a mitológiai motívumokon keresztül eszményíti a görög nemesség elidegeníthetetlen, istenektől való erényeit és kiválóságait, az ún. aretét.

Az ok-okozatiság (kauzalitás) sajátos fajtái *a körülményekből eredő érvek*. Ilyenkor a körülményekből, a minket közvetlenül körülvevő valóság elemeiből fakadó következmények kényszerítő erejére hivatkozunk az érvelésben. Arról próbáljuk meggyőzni a hallgatóságot, hogy fogadjon el bizonyos lépéseket, eseményeket, mivel más cselekvési mód nem lehetséges, vagy nem eredményes. Ilyenkor a körülmények kényszerítő erejével érvelünk. Az ilyen érvelés jellegzetes bevezető kifejezései: *Elkerülhetetlen, hogy....*,

*Arra kényszerülünk, hogy... Nincs más választásunk, minthogy...,
Ha tetszik, ha nem...*

Pl.: Mivel minden nép szövetségeket keres, és a közvetlen környezetünk háborús eseményekkel terhelt, szükségszerű, elkerülhetetlen, hogy Magyarország is egy szövetségi rendszer tagállama legyen.

Az érvek következő típusa **összehasonlításon alapul, analógián alapuló érvelésnek is** nevezzük. Például ha egy környezetvédő az atomreaktort időzített bombához hasonlítja, analógiát használ. Arról akarja meggyőzni a hallgatóságot, hogy ha egy bizonyos dolog valamilyen szempontból hasonlít egy másikra, akkor más szempontból is hasonlít.

a) **Összehasonlítás**: - Minden dolog hasonlít valami más dologra néhány azonos sajátosság alapján. Ilyenkor párhuzamot vonunk a két dolog között. Ehhez hasonló eljárás a képi definíció. Pl. Sándor olyan alázatos, mint egy kutya. (metaforikus definícióval: Sándor kutya.)

b) **Összehasonlítás az „a fortiori” (lat. annál erősebben) érveléssel**: Ilyenkor két lehetőséget hasonlítunk össze: egy nehezebben vagy körülményesebben megvalósíthatót és egy egyszerűbben megvalósíthatót. Hogyha a nehezebbet képes valaki elvégezni, akkor a könnyebbet is. Pl. ha egy nagyvállalat sokat költ a központi telephely reprezentációjára, akkor kell, hogy legyen pénze egy kisebb üzemegeység fejlesztésére is.

c) **Példázat: parabola vagy exemplum**. A példázat (példabeszéd, parabola) érdekes, tanulságos történet, amely valamilyen – elvont formában nehezebben érthető – erkölcsi, vallásos, társadalmi vagy filozófiai igazságra világít rá. Többnyire zárt, egységes szerkezetű, s ezáltal könnyen függetlenné válhatott minden összefüggéstől, s így gyakran vándorolhatott egyik keretből a másikba. A parabolák egyik legfőbb forrása a *Biblia*, ahol számtalan

novellisztikusan rövid elbeszélés található (*A tékozló fiú példázata*). A virágzó középkori példairodalom világiasabb ágának kiemelkedő terméke a *Gesta Romanorum*, aminek történetei túlnyomórészt jelképes példázatok.

Az érvek utolsó típusa *bizonyítékokból származtatott érv*. Ez esetben bizonyítékként az érvelés során a tényekre való utalást, statisztikai adatokat, kutatási eredményeket, jelentésekre, beszámolókra való hivatkozást, személyes vallomást vagy tekintélyre való hivatkozást szoktunk használni. De mielőtt érveink alátámasztására a fenti források bármelyikét felhasználnánk, mindig ellenőrizni kell a forrás megbízhatóságát, elfogulatlanságát. Ha tényekre hivatkozunk, akkor a hallgatóság számára ismert tényeket alkalmazunk, a statisztikai adatainkat megbízható forrásból vegyük. Tekintélyként hivatkozhatunk tudósokra, szótárakra, lexikonokra, híres emberekre, de csak olyanokra, akiknek feltételezhetően van tekintélye a hallgatóság előtt.

Az érvelés módszerei, logikai alapformái

Az érvelés történhet indukció és dedukció segítségével. A **dedukció** során megállapítunk egy kiinduló tételt, más néven premisszát, aminek az igazságáról meg vagyunk győződve, és ebből a premisszából következtetéseket vonunk le. A mindennapi életben nagyon sokszor találkozunk a dedukció módszerével.

Arisztotelész egyik klasszikus dedukción alapuló érvelése így szól:

Minden ember halandó.

Szókratész ember.

Tehát Szókratész halandó.

A példából látható, hogy az általánostól az egyedi felé haladó következtetési módot nevezzük deduktívnek. A dedukció során

általános érvényű állítás igazságát érvényesítjük az egyedi jelenségre.

A dedukción alapuló érvelés két formája a **szillogizmus** és az **entüméma**.

A **szillogizmusban** az állítások sajátos levezetésével (deductio) érvelünk. Két állításból összegzünk egy ezekből következő harmadikat.

I: Minden ember képes a szeretetre.

II. Sándor ember (tehát)

III. Sándor képes a szeretetre.

Ennek a következtetési formának az a feltétele, hogy az első két mondatban legyen közös fogalom, mint a példánkban az ember, amely az első mondatban az alany (subjectum), a másik mondatunkban pedig állítmány (predikátum).

Az érvelő szillogizmus kiindulópontja állítás, a cáfolóé tagadás. Pl. I. Az istenek nem halnak meg. II. Zeus isten. III. Zeusz nem hal meg.

Mindezek **kategorikus** szillogizmusok, mivel kategóriákra, fogalmi osztályokra épülnek. A logikai hiba a szillogizmusban álokoskodást eredményez. Ennek jellegzetes esete ez:

I. Vannak diákok, akik puskáznak a dolgozatíráskor

II. Pista diák

III. Tehát: János puskázik a dolgozatíráskor. A következtetés azért hibás, mert a második megállapítás állítmányának tartalma (ezt nevezik „közép”-nek) nem érvényesül teljesen az első megállapítás alanyában. A „Vannak olyan diákok” mondatból az is következik, hogy vannak másmilyenek is, pl. olyanon, akik nem puskáznak. István tehát 50% eséllyel ebbe a csoportba is tartozhat, tehát a következtetés hibás.

A **feltételes** szillogizmus megszerkesztése:

I. Ha egy tudós Nobel-díjat kap, akkor a munkássága jelentős.

II. Einstein Nobel-díjat kapott.

III. Tehát Einstein munkássága jelentős.

A kezdő tétel ilyenkor egy feltételes kijelentés formájában fogalmazza meg az első kategóriát: ha... akkor Pl.: Ha egy tudós Nobel-díjat kap, akkor a munkássága jelentős.

Ez a feltételt tartalmazó mondat lényegében ugyanazt az állítást fogalmazza meg, mint az egyszerű kijelentés: a Nobel-díjas tudós munkássága jelentős. Ennek oka az, hogy a feltétel biztosan teljesülő, szinte ok-okozatiságot, azaz kauzalitást tartalmazó feltétel. (Olyan ez, mintha azt mondanánk: Ha felkel a nap, világos lesz). A második megállapítás az első mondat alanyában foglalt tartalmat fogalmazza meg állítmányként, és az alanyt ez alá rendeli: Einstein Nobel-díjas. A következtetés a szokásos módon történik: az első megállapítás állítmányát érvényesíti a második mondat alanyára.

A **szétválasztó** szillogizmus első tétele egy kizáró választást tartalmaz. (Tehát egy kizáró választó mellérendeléssel szerkesztett mondat)

I. A kereskedőnek emelnie kell az árakat, vagy munkásokat kell elbocsátania.

A második tétel az egyik választási lehetőséget tagadja:

II. Az árakat nem lehet emelni.

Ezek után következik a következtetés levonása, amely a másik alternatíva állítása:

III. Tehát munkásokat kell elbocsátani.

A szétválasztó szillogizmussal alkalmazott érvelés akkor hatásos, ha a választási lehetőségek feltárása is a célunk. Ilyenkor a döntési alternatívákat is bemutatjuk, és hatásosan bizonyíthatjuk, hogy ezek közül csak egyetlen használható döntési lehetőség van.

Az **entüméma** az érvelés tömörebb változata. Ilyenkor az érvelés két állítását összevonjuk.

Induljunk ki egy teljes szillogizmusból.

Tétel: Az erkölcs jó lehet

Érvelés: I. Amit nem lehet rosszra fordítani, az jó.

II. Az erkölcsöt nem lehet rosszra fordítani.

Következtetés: Az erkölcs jó dolog.

Az entüméma az érvelés második állításából indul ki: Az erkölcsöt nem lehet rosszra fordítani. Ebből von le következtetést: tehát az erkölcs jó dolog.

Az előző szillogizmusunkat is összevonhatjuk entümémává. A második állításból kiindulva levonjuk a következtetést: István ember, tehát képes a szeretetre. Ezt a következtetési módot általában azért használja a szónok, mert ez közel áll az élőbeszédhez.

Az **indukción** alapuló bizonyítás esetében az egyedi jelenségek sokaságának megismeréséből következtetünk általános érvényű megállapításokra, egyedi esetek megfigyeléséből általános következtetéseket vonunk le. Az indukció rávezetést jelent. Ennek során sok jelenséget kell megismernünk, ezek tényei „rávezetnek” minket az általános érvényű megállapítás felismerésére. A jelenségek sokaságából véletlenszerűen emeljük ki azokat az elemeket, amelyekkel a felismert általános törvényszerűséget, igazságot, megállapítást bizonyítani kívánjuk. Ügyelnünk kell a ténszerűségre, amikor a jelenségeket bemutatjuk, és a belőlük felismert igazságot közöljük. Mivel ez a módszer közel áll a tudományos következtetésekhez, ezért az effajta szövegek érzelemmentesek. Hatásuk a ténszerűségből adódik.

A KÉPSZERŰSÉG STÍLUSESZKÖZEI

A nyelv egyik alapvető vonása, hogy képes a valóságot vizuális érzéki megjelenítés útján, vagyis képszerűen tükrözni. Ezt leginkább a szépirodalom nyelvében és a hatásosságra törekvő retorikai szövegekben figyelhetjük meg, bár a hétköznapi nyelvhasználat szintén gazdag képes kifejezésekben (*rohan az idő, borús kedvem van, a hegy lábához értünk*), de nem tudatos művészi céllal és értékkel.

A képek szerepe a szemléletesség és a hatásosság. A szóképek a nyelvi elemek átvitt értelmű használatán alapulnak, így ezek csak szövegben fejtik ki hatásukat. A képszerűség eszközeiről a stilisztika kurzus során már tanultatok. Foglaljuk össze a fontosabb tudnivalókat még egyszer!

A szókép egy fogalom, egy jelenség átvitele egy másik fogalomra, jelenségre a köztük fennálló valamilyen kapcsolat alapján. A költő egy síkváltást hoz létre: a fogalmi síkról átírányítja a figyelmet a képi síkra, és a kettő egymásra vonatkoztatásával jön létre a művészi hatás. A síkok közti kapcsolatteremtés alapja lehet hasonlóság vagy érintkezés. Ezek szerint a következő szóképek lehetségesek:

Hasonlóságon alapuló:	Hasonlóságon és érintkezésen alapuló:	Érintkezésen alapuló:	Képszerű beszéd:
Metafora Megszemélyesítés Allegória	Szinesztézia Szimbólum	Metonímia Szinekdoché	Hasonlat Körülírás Eufemizmus

Nem tartozik a szóképek közé, de a képszerű beszéd jelenségének tartjuk a hasonlatot, a körülírást és az eufemizmust. Ezeket a stílusjelenségeket szóképekhez csatlakozó stílári eszközöknek nevezzük.

AZ ALAKZATOK

A retorikai alakzatok és szerepük a beszédben

A retorikai alakzatok a gondolat nyelvi megformálásának módozatai. A szóképekkel ellentétben nem a szavak jelentésének, hanem azok mondatbeli elrendezésének szokatlan hatásával szolgálják az ornátust, a retorikai közlemény ékességét. Az alakzatok a szószerkezeteknek és a tagmondatoknak az elrendezését jelentik.

Az alakzatok alkalmazásában három elv érvényesül:

1. **hozzáadás (adjekció)**, tehát ugyanannak a szónak, vagy szószerkezetnek az ismétlése;

2. **elhagyás (detrakció)**, tehát egy szónak vagy szószerkezetnek az elhagyása a mondatból, úgy, hogy a mondatrész a mondat egészéből érthető legyen;

3. **átrendezés (transzmutáció)**, ami a tagmondatok elemeinek felcserélését jelenti.

A **hozzáadás alakzatai** tulajdonképpen az **ismétlés** különböző változatai. Visszatérő elem az ismétlés például a népballadákban, ahol az érzelmi telítettség kifejezésére szolgál, illetve előszóra hasonlatosabbá teszi a szöveget.

*Istenem, Istenem,
Áraszd meg a vizet,
Hadd vigyen el ingem
Apám kapujába.
Apám kapujába,
Anyám ajtajára....*

(A zsvány felesége)

Ha szót vagy szócsoportot ismétlünk változatlanul, teljes formában, akkor azt **gemináció**nak nevezzük.

Föl, föl e fölöstott föld körül (József A: A város peremén)

Egy másik példa: *Hol van, hol van az én hazám?*

Vagy egy mobiltelefonos cég reklámja: *Ingyen beszélhet, beszélhet, beszélhet, beszélhet, beszélhet...*

A magyar irodalomban Ady Endre gyakran élt az ismétlés eszközével a megfelelő stílushatás elérése érdekében. Költészete tárháza az ismétléseknek.

*Ezer este mult ezer estre,
A vérem hull, hull, egyre hull.*

Gradációnak nevezzük a haladó ismétlést, ismétlő fokozást.

A hit reményt szül, a reményből a bátorság táplálkozik, a bátorságból fakad ki a lélek legszebb virága.

A haladó ismétlés ősi szövegszervező módszer. A szerkezetek egymást követő ismétlése érvényesül az archaikus imádság mágikus genealógiájában:

*Ég szülte Földet, Föld szülte fát,
Fa szülte ágát,
Ága szülte bimbáját,
Bimbaja szülte virágját,
Virágja szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte Krisztus Urunkat, a világ megváltóját.*
/Archaikus népi imádság/

Kezdő-záró ismétlésről beszélünk, ha a mondatot ugyanaz a szó vagy szó szerkezet nyitja meg és zárja le. Pl. Vörösmarty *Ábránd* c. versének versszakai a Szerelmedért szóval kezdődnek és végződnek..

*Szerelmedért
Feldúlnám eszemet
És annak minden gondolatját,
S képzelmim édes tartományát;
Eltépném lelkemet
Szerelmedért
Szerelmedért
Fa lennék bérc fején,
Felölném zöld lombozatját,
Eltúrném villám s vész haragját
S meghalnék minden év telén
Szerelmedért.*

*Szerelmedért
Lennék bérc-nyomta kő,
Ott égnék földalatti lánggal,
Kihalhatatlan fájdalommal,
És némán szenvedő,
Szerelmedért.*

*Szerelmedért.
Eltépett lelkemet
Istentől újra visszakérném,
Dicsőbb erénnyel ékesítném
S örömmel nyújtanám neked
Szerelmedért.*

Előismétlésnek (anaphora) nevezzük az ismétlésnek azt a formáját, amikor a szószerkezet vagy a tagmondat első szavát, szavait ismételjük. Pl. Vörösmarty Szózat c. versében:

*Az **nem lehet**, hogy annyi szív
Hiába onta vért,*

*S keservben annyi hű kebel
Szakadt meg a honért.
Az **nem lehet**, hogy ész, erő
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt.*

A **végismétlés** (epiphora) a szószerkezet vagy a tagmondat utolsó szavának, szavainak ismétlése. Ilyen retorikai eszköz a refrén is.

*Összefutnak a szomszédnők:
Ágnes asszony, hol a férjed?
„Csillagom, hisz ottbenn alszik!
Ne menjünk be, mert fölébred.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.
Jön a hajdu: Ágnes asszony,
A tömlöcbe gyere mostan.
„Jaj, galambom, hogy’ mehetnék,
Míg e foltot ki nem mostam!”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.*

(Arany János: Ágnes asszony)

A **detrakció** alakzatai az ismétléssel szemben egy nyelvi elem elhagyásán alapuló alakzatok. Így sűrítettebb szövegforma hozható létre. Ilyen a **kihagyás** (ellipszis), ami egy mondatrész elhagyását, vagy a mondat eufemisztikus megszakítását jelenti:

*Kendé bizony az árnyéka!
Mert olyat mondok, hogy még a...”
Hangzik átal a sövényen
Egy goromba szó keményen.*

(Arany: A fülemile)

Az ellipsis a spontán beszélt szövegben gyakrabban fordul elő, mint az írottban. – *Ha majd lát egy tízemeletes épületet (álljon meg).* – *mondtam a taxisnak.*

A **zeugma** görög szó igát, jármot jelent. Két párhuzamosan szerkesztett tagmondat megismételt igei állítmányát az ismétlés elkerülése végett elhagyjuk:

Nagy volt a kard, és (nagy volt) a gyepelő... (Arany J. Hunyadi csillaga)

A zeugmának bonyolultabb formája érvényesül akkor, amikor a közös igei állítmányhoz eltérő jelentéssel kapcsolódnak a vonzatok. Pl. az egyik elsődleges (saját) jelentéssel, a másik pedig elvont jelentéssel, átvitt értelemben.

Közel s távolban semmi fény nincs,

Csak mécsvilágom s honszerelmem ég. (Petőfi. A hazáról)

Az **átrendezéses alakzatok** (transzmutáció) úgy jönnek létre, hogy a mondattani szerkezetek megszokott rendjét felcseréljük.

A **jelzőátvetés** (enallagé) a jelző megszokott szórendjét borítja fel. Ilyenkor a jelző nem az előtt a névszó előtt áll, amelyhez jelentésben vagy logikailag kötődik. Tóth Árpád Körúti hajnal c. versének részletét a szinesztézia megszüntetése árán értelmezhetjük a jelzőátvetést:

Egy kirakatban lila dalra kelt

Egy nyakkendő...

Ebben az értelemben tehát egy *lila nyakkendő dalra kelt*.

Az **inversio**, vagyis **fordított szórend** a szokásos szórend szerint a szó szerkezetben egymás mellett lévő szavak sorrendjének megfordítása:

Ötszáz, bizony, dalolva ment, Lángsírba velszi bárd... (Arany János)

Egyenes szórendben: *Ötszáz velszi bárd, bizony, a lángsírba dalolva ment.*

A gondolat- és mondatalakzatok

A gondolat- és mondatalakzatok a retorikában egy gondolat megformálásának módját határozzák meg. Ez nemcsak a szavak elrendezését jelenti tehát, hanem a szónoknak hallgatóságához való viszonyát is. Ezért a *megszólítás, kérés, ima, feddés, kérdés, felkiáltás, helyreigazítás, a hallgatóságtól Isten vagy egy allegorikus személy felé való elfordulás* a kapcsolatteremtés alakzatai is. Azonban nemcsak az a feladatuk, hogy fenntartsák a kapcsolatot a szónok és a hallgatóság között a beszéd egész ideje alatt, hanem az is, hogy a beszélő ezek alkalmazása által hatással legyen a hallgatók lelkiállapotára.

Például a szónok nemcsak a beszéd kezdetén alkalmazza a megszólítást, hanem a beszédének fontosabb, nagyobb figyelmet igénylő részleteiben is, hogy ezzel újra és újra bevonja hallgatóit a beszéd döntéshelyzetébe. Sőt a feddő részekben akár ironikusan is alkalmazhatja. Pl. Cicero a Catilina elleni első beszédben így szólítja meg a beszéd folyamán a szenátus tagjait:

„Mi pedig, ó bátor férfiak, úgy tűnik eleget tettünk a hazának azzal, hogy itt ennek az ármányait és cseleit kikerültük.”

A kérés (obsecratio) vagy könyörgés szólhat a hallgatósághoz:

Látván édes hazánk végveszedelmét, amikor százféle ellenség százfelől támad reá, e hazának fiai, hozzátok szólok. Nézhettek-e tétlenül száz sebből vérző anyánknak szenvedését? Hallgathatjátok-e némán az ő fájdalmának kiáltásait, mely száz sebének száz ajkával kiált? Ó, figyelmezzetek! Kérlek és intelek titeket, figyelmezzetek, és cselekedjetek!

Hatásos retorikai fogás, ha **a kérés egyben ima**. Pl. Cicero a Catilina elleni első beszédében a befejező rész (peroratio) összefoglalásában a hallgatóság jóindulatának végső felgerjesztése

helyett, - mivel a szenátusi ülés a Jupiter Stator (Az ellenséget megállító Jupiter) templomában volt - a templomban álló istenszoborhoz fohászzkodott:

Te pedig, Jupiter, kinek tiszteletét Romulus e város szent alapításával egyidejűleg fogadta, akit joggal nevezhetünk e város és birodalom Megtartójának, ezt az embert és társait a te templomaidtól s a többiekétől, a város falaitól és házaitól, polgártársaink életétől és vagyonától tartsd távol, és a derék emberek ellenségeit, a haza ellenfeleit, Itália rablóit, akiket bűnös szövetsége és istentelen társasága fűz egybe, sújtsd örök büntetéssel életükben és halálukban.

A feddés (licentia) eszközével akkor él a szónok, amikor a becsület retorikai értelemben vett közhelye alá tartozó értékeket kíván mozgósítani a hallgatóban. Így ez az érzelmek gerjesztésének hatásos eszköze lehet. Pl. *Nemzeti dal*ban

*Sehonnai, bitang ember,
Ki most, ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza becsülete...*

(Petőfi Sándor)

A retorikus kérdésnek a kérdő mondat eredeti céljától eltérő szerepe van: Nem ismerethiány vagy bizonytalanság fogalmazódik meg benne, hanem az állásfoglalásra való késztetés vagy támadó szándék.

A szemrehányó kérdés (epiplexis) célja az állásfoglalásra való késztetés vagy feddés:

*S miért vagytok ti kiváltságosok?
Miért a jog csupán tinálatok?*

(Petőfi: A nép nevében)

A **felkiáltás (exclamatio)** célja az érzelmek felkeltése. Az érzelmek kifejezésének eszköze a hiányosan (elliptikusab) szerkesztett mondat. *Ó idők, ó erkölcsök!* (O, tempora, o mores!)

A **helyreigazítás (correctio)** során a szónok látszólag módosítja, helyesbíti a korábbi kijelentését. Ez lehet ironikus, mivel egy feddést módosít látszólag igazat adva a megtámadottnak:

*S ti, kik valljátok olyan gőgösen:
Mienk a haza és mienk a jog!
Hazátokkal mit tennétek vajon,
Ha az ellenség ütne rajtatok?..
De ezt kérdeznem! engedelmet kérek,
Majd elfeledtem győri vitézségtek.
Mikor emeltek már emlékszobort
A sok hős lábna, mely ott úgy futott?*

(Petőfi: A nép nevében)

Lehet a helyreigazítás fokozó is. Cicero a Catilina elleni első beszédben azon méltatlankodik, hogy az állam elpusztítására titkon szervezkedő Catilina még a szenátusi gyűlésre is eljött.

Ó idők! Ó erkölcsök! A szenátus ezt tudja, a konzul látja, és ez mégis él! Él? Sőt még a szenátusba is eljön, a közös tanácskozásokon is részt vesz, megjegyyez, kiszemel néhányunkat arra, hogy megöljön.

A gondolatalakzatok közé sorolhatjuk a **pragmatikai alakzatokat** is. Ilyen például a **paradoxon**, vagyis látszólagos képtelenség, ami általában az alany és az állítmány szemantikai (jelentéstani) összeférhetetlenségén alapul.

*Jaj, mily **sekély a mélység**
És mily **mély a sekélység**
És mily **tömör a hígság**
És mily **komor a vígság.***

(Kosztolányi Dezső)

Az **oximoron** olyan sűrített paradoxon, ami az egymásnak ellentmondó, egymást kizáró fogalmak összekapcsolásával teszi retorikussá a mondatot.

*Fejem fölé a csillagok **jeges tüzet** kavarnak*

(Pilinszky János: Téli ég alatt)

*...**hogy szeretlek, te édes mostoha!***

(József Attila: Óda)

A RETORIKA MA

Mire jó a retorika napjainkban?

Ha figyelmesen végigolvastátok tankönyvetek retorikai fejezeteit, már tudjátok, hogy a szónoklattan a legrégebb tudományok egyike, szoros kapcsolatban született és fejlődött a filozófiával, a logikával, a dialektikával és az irodalommal. A rendszeres gondolkodás és önkifejezés, valamint a kulturált, tisztességes érvelés és vitatkozás tudománya. Lényege, hogy összefoglalja a beszéd, a köznek szóló nyilvános beszéd, a sikeres, hatásos beszéd létrehozásának alapkategóriáit és módjait. Az emberi gondolkodásra és beszélésre vonatkozik, tevékenységen alapszik, elméletének csak gyakorlati megvalósulás formájában van értelme. Mai, modern értelemben a retorika nem más mint kommunikáció, a társadalmi párbeszéd formája és eszköze, egyszerre elmélet, művészet és gyakorlat. A retorikai ismeretek fejlesztik a rendszeres és logikus gondolkodást, az anyanyelven való megszólalás képességét, a retorika segít megtanulni egyszerre gondolkodni és beszélni, segít eredményesnek lennünk olyan kommunikációs szituációkban a mindennapi életünk során, ahol nyilvánosan, élőszóban kell megszólalnunk, hogy elérjük céljainkat.

A retorika egyben tudomány is. Napjainkban szoros kapcsolatban fejlődik a kommunikációelmélettel, a stilisztikával, a szemantikával és a szövegtannal. Mára kiszélesedtek a retorika alkalmazásának területei. A klasszikus retorikai műfajok mellett a közéleti nyilvános megszólalásoknak újabb műfajai születtek, mert mind a színterek, mind az alkalmak, mind a retorikai megszólalások időtartamára vonatkozó szabályok megváltoztak, változott a társadalom, megváltozott a közönség, a hallgatóság összetétele is. A retorika szoros kapcsolatban van a politikával, a gazdasági, üzleti világgal, a média, a rádió, televízió világával is. A klasszikus görög hagyományoktól eltérően ma a köznek szóló beszédek jelentős része

nem az agorán hangzik el törvénytörvényes beszéd vagy harci lelkesítő beszéd formájában, hanem a televízióból, rádióból, politikai kampányok nagygyűléseiről, az üzleti világ felől szól felénk például felhívások, reklámok formájában. De a nyilvánosságának szóló beszédek céljai, módszerei és kifejezési technikái nem változtak. Ma is meggyőzni akarunk egy nyilvános beszéd segítségével egy választott célközönséget valamiről, hatást kívánunk gyakorolni rájuk, befolyásolni akarjuk a döntésüket, alakítani a véleményüket. Tesszük ezt hagyományosan az értelemre, erkölcsre és érzelmekre hatást gyakorló módszerekkel, a klasszikus logosz, ethosz, pathosz alkalmazásával, még ha ma nem is gyakran nevezzük így. Miért kell birtokában lennünk a retorikai alapismereteknek? Egyrészt, hogy jobban, biztosabban, bátrabban ki tudjuk fejezni magunkat a nyilvános megszólalások szituációiban, kulturáltan tudjunk érvelni és vitatkozni, másrészt, hogy a szó erejével befolyásolni tudjunk másokat bizonyos helyzetekben (azokban a társadalmi szerepekben, ahol a szónok vagy az előadó szerepében vagyunk), illetve hogy tisztában legyünk azzal, hogy a szó, a nyelv segítségével a társadalom, a politika, a gazdaság hogyan próbál minket, a közönséget befolyásolni meghatározott szituációkban (amikor a hallgató, a közönség szerepében vagyunk).

Ahhoz, hogy bizonyos társadalmi szerepeinkben eredményesek legyünk, elengedhetetlen bizonyos retorikai képességek megléte. Bizonyos szakmákban, például tanárként, papként, politikai vezetőként, ügyvédként, médiaszereplőként nem lehetünk eredményesek ilyen képességek nélkül. A logikus érvelés és vitatkozás tudományára pedig az élet számos területén szükségünk lehet.

A retorikai ismeretek tehát nem öncélúak. Amit tanultatok, próbáljátok kamatoztatni a valóságban, minden élőszóbeli megnyilvánulásban és nyilvános beszédben.

Irodalom

- A. Fejes Katalin, 2002. A tankönyvszöveg szintaktikai jellemzői. Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- A. Jászó Anna–Bódi Zoltán, szerk. 2002 Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény. Budapest, Tinta Kiadó.
- Aczél Petra–Bencze Lóránt, 2001. Mikor, miért, kinek, hogyan. Budapest, Corvinus.
- Aczel, Richard 2000. Hogyan írjunk esszét? Budapest, Osiris Kiadó.
- Adamik Tamás szerk., 1995. 22 híres beszéd. Móra Könyvkiadó, Budapest.
- Adamik Tamás, 1998. Antik stíluselméletek Gorgiasztól Augustinusig. Budapest, Seneca Kiadó.
- Adamik Tamás–A. Jászó Anna–Aczél Petra, 2004. Retorika, Osiris Kiadó, Budapest.
- Adamikné Jászó Anna, 2002. Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségig. Budapest, Trezor Kiadó.
- Adamikné Jászó Anna–Hangay Zoltán, 1995. Nyelvi elemzések kézikönyve. Szeged (második kiadás: 1999), Mozaik Oktatási Stúdió.
- Ady Lajos–Lengyel Miklós, 1928. Retorika. Budapest.
- Albertné Herbst Mária, 1992. A társalgás néhány jellemzője és szabálya. In Szemiotikai szövegtan 5, 9–18.
- Albertné Herbst Mária, 1992. Tankönyvi dialógusok társalgáselemzési szempontú vizsgálata. Magyartanítás, 3. sz. 14–7.
- Ascher Oszkár, 1955. A versmondás művészete és a színpadi beszéd, „Művelt Nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza, 1993. Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben. Nyelvtudományi Értekezések, 137. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Balázs Géza–Benkes Zsuzsa, 2002. Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 10. évfolyama számára. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Balázs János, 1985. A szöveg. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Banczerowski Janusz, 1998. A nyelvhasználat erkölce. EFF. 23, 19–29.

- Baranyai Erzsébet–Lénárt Edit, 1959. Az írásbeli közlés gondolkodás-
lélektani vonásai. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bedő Iván, 1999. Hírkönyv. Magyar Rádió, Budapest.
- Békési Imre, 1986. A gondolkodás grammatikája – Szöveg- és
mondatszerkezeti elemzések. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bencédy József, 2008. Retorika Gyakorlati útmutató, Budapest, Tinta
Könyvkiadó.
- Bencze Lóránt, 1996. Mikor, miért, kinek, hogyan – Stílus és értelmezés a
nyelvi kommunikációban I–II. A hét szabad művészet könyvtára,
Corvinus Kiadó, Budapest.
- Bíró Zoltán, 1984. Beszéd és környezet. Bukarest, Kritérium Kiadó.
- Bitnitz Lajos, 1827. A magyar nyelvbeli előadás tudománya. Pest.
- Boross Géza, 1982. Hogyan prédikáljunk ma? Készült a Ráday Kollégium
sokszorosító üzemében, Budapest.
- Buda Béla, 1994. A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei.
Animula, Budapest.
- Clarke, David D.–Argyle, Michael, 1997. Beszélgetési szekvenciák. In
Pléh–Síklaki–Terestyéni, 1997, 565–602..
- Csáky István, 1992. A tárgyalástechnika. Exel Kiadó, é. n. Budapest.
- Csorba Piroska, 1998. A próza. Az én tankönyvem II. kötete. Szeptember
Kiadó, é. n. Budapest.
- Csorba Piroska, 1998. A vers. Az én tankönyvem I. kötete. Szeptember
Kiadó é. n. Budapest.
- Csorba Piroska, 1998. Műnemek és műfajok. Az én tankönyvem III. kötete.
Szeptember Kiadó, é. n., Budapest.
- Deme László, 1971. Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata.
Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Deme László, 1978. Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség. Kossuth
Könyvkiadó, Budapest.
- Domonkosi Ágnes, 2002. Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek
nyelvhasználatukban. Debrecen, a Debreceni Egyetem Magyar
Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai.

- Dorc, John, 1997. A beszédaktusok elsajátításának feltételei. In Pléh–Síklaki–Terestyéni 1997, 603–626.
- Fábián Pál–Bognár Elek–Wacha Imre–Duró Lajos, 1974. Szónokok, előadók kézikönyve, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Fábricz Károly, 1988. A beszélt nyelvi szövegalkotás kérdéseire. In Kontra 1988, 76–89.
- Fercsik Erzsébet, 2002. Dolgozatírás felsőfokon. Budapest, Korona Nova Kiadó.
- Fischer Sándor, 1955. Beszédtechnika – A színpadi beszéd technikája, Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Könyvkiadó, Budapest.
- Fischer Sándor, 1975. Retorika. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Fischer Sándor, 1981. Retorika – A közéleti beszéd gyakorlata, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Fischer Sándor, 1982. A beszéd művészete – 2 hanglemezzel, Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Fowler, Ramsey H., 1980. The Little, Brown Handbook. Boston-Toronto, Brown and Company.
- Franke, C. O., 1997. Hogyan kell szubnumiul italt kérni. In Pléh–Síklaki–Terestyéni, 1997, 496–501.
- Frint Tibor–Surján László, szerk., 1969. A hangképzés és zavarai – Beszédzavarok, Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Fülei–Szántó Endre, 1994. A verbális érintés. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Gáspári László, 1987. Retorika. Egységes főiskolai jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gáspári László, 1992. Stilisztika. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gáti József, 1973. A versmondás – 2 db lemezzel, Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Gósy Mária, 1998. A beszédtervezés és a beszédki vitelezés paradoxona. Nyr. 122, 3–15.
- Grice, Paul, 1975. Logic and Conversation. In Peter Cole – Jerry L. Morgan, (eds): Syntax and Semantics. 3. kötet: Speech Acts, 41–58.
- Hangay Zoltán, 1991. Jelentéstan, szövegtan. In A magyar nyelv könyve. Főszerk. A. Jászó Anna. Budapest, Trezor Kiadó.

- Harre, Rom, 1997. Meggyőzés és manipulálás. In Pléh–Síklaki–Terestyéni, 1997, 627–641.
- Heltainé Nagy Erzsébet, 1985. A megszólalás kulcsa a másik embernél van. (Gondolatok a szóbeli tömegkommunikációról a befogadó oldaláról nézve). In Nyelvészet és tömegkommunikáció, 2, 31–72.
- Hernádi Sándor, 1977: Beszédművelés – Tanárképző főiskolai tankönyv, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Hill, Napoleon–Holland, Roll, 1992. Gondolkozz és gazdagodj! Bagolyvár Kiadó, Budapest.
- Horányi Özséb szerk., 1977. Kommunikáció I–II. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Horányi Özséb, 1975. Jel, jelentés, információ. Gyorsuló idő, Budapest.
- Hull, Raymond, 1997. A sikeres nyilvános beszéd alapjai. Bagolyvár, Budapest.
- Huszár Ágnes, 1985. A rádió és televízió beszélt nyelvének mondattana. In Nyelvészet és tömegkommunikáció, 2, 73–117.
- Hymes, Dell 1997. A nyelv és társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In Pléh–Síklaki–Terestyéni 1997, 458–495.
- Jókai Anna 1998. Nyelvművészet, nyelvbűvészet. MNy. 94, 37–43.
- Kanizsai Dezső, 1961. A beszédhibák javítása – Útmutató és gyakorlókönyv, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor, 1999. Tömegkommunikáció. MÚOSz Budapest.
- Kemény Gábor Szerk. 1992. Normatudat – nyelvi norma. Linguistica. Series A. Studia et dissertationes 8. Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Kerekes László – Rónai Béla, 1981. Nyelvművelés és beszédtechnika, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest,
- Kernya Róza, 1988. A szöveg néhány sajátossága kisiskolások fogalmazásaiban. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kindrick, Robert L. – Olpin, Larry L. – Patterson, Frank M., 1980. A New Classical Rhetoric.
- Kontra Miklós (szerk.), 1988. Beszélt nyelvi tanulmányok. Linguistica, Series A. Studia et dissertationes 1. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

- Kováts Dániel (szerk.), 1997. A nemzeti szeretet kapcsa – Az „Édes anyanyelvünk” verseny 25 éve. Sátoraljaújhely.
- Kőrösi Ágota, 1998. Napjaink rádiós nyelve, a spontán nyelvi kommunikáció jellegzetességei két rádióműsor alapján. Szakdolgozat. Károly Gáspár Egyetem, Budapest.
- Labov, William–Faushel, David, 1997. Beszélgetési szabályok. In Pléh–Síklaki–Terestyéni, 1997, 395–435. Osiris Kiadó, Budapest.
- Lantos Erzsébet, 2005. Beszédhez való viszony a magyar felsőoktatásban. Ha a beszéd munkaeszköz... Beszédkutatás 1., HangÁr, Budapest.
- Linkemer, Bobbi, 1989. A jó értekezlet titka. Park Kiadó, Budapest.
- Milo O. Frank: Hogyan érveljünk hatásosan. Bagolyvár, é.n. Budapest.
- Montágh Imre, 1978. Tiszta beszéd – Beszédtechnikai gyakorlatok, Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.
- Nagy Ferenc, 1981. Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Neményiné Gyimesi Ilona, 1993. Hogyan kommunikáljunk tárgyalás közben. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Németh Erzsébet, 1999. Közszerelés. A modern retorika eszköztára. Osiris, Budapest.
- Nyelvészet és tömegkommunikáció I–II. 1985. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Nyelvtan – stílus – szónoklás. 1960. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Parker, Frank, 1986. Linguistics for Non-Linguists. Austin, Texas, Louisiana State University.
- Pásztor Bertalan, 2002. Fogalmazz pontosan, logikusan és szépen! Magyartanítás, 5. sz. 21–24.
- Pásztor János, 1986. Krisztus hirdetése a magyarországi református egyházban. A Debreceni Református Teológiai Akadémia Gyakorlati Teológiai Szemináriumának Tanulmányi Füzetei, Debrecen,
- Petőfi S. János–Benkes Zsuzsa 1999. A szöveg megközelítései. Iskolakultúra, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pléh Csaba – Síklaki István –Terestyéni Tamás szerk., 1997. Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés. Osiris Kiadó, Budapest.

- Pléh Csaba – Terestyéni Tamás, 1973. Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Pratkins és Aronson, 1992. A rábeszélőgép. AB OVO, Budapest.
- Rácz Endre, 1991. Az egyeztetés a magyar nyelvben. Bpest, Akadémiai Kiadó.
- Reiner Brehler 1997: Beszédtechnika menedzsereknek – Biztos fellépés, eredményes előadás, Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest.
- Shegloff, Emanuel A., 1997. A beszélgetés néhány kérdéséről és kétértelműségéről. In Pléh–Siklaci–Terestyéni, 1997, 436–457.
- Somi Éva, 2003. Az esszé és tanítása. Magyartanítás, 2. sz. 3–7.
- Söveges Dávid, 1985. Az igehirdetés. Katolikus teológiai jegyzetek. Készült A Tiszabábolnai MGTSz Ipari Ágazat sokszorosító üzemében,
- Szabó G. Zoltán–Szörényi László, 1988, 1999. Kis magyar retorika – Bevezetés az irodalmi retorikába. (Nemzeti) Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabó József, 1983. A mondat szerkesztés nyelvészeti vizsgálata a nagykovácsi nyelvjárásban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szabó Katalin, 1997. Kommunikáció felsőfokon. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Szabó Zoltán, 1988. Szövegnyelvészet és stilsztika. Tankönyvkiadó,
- Szálkáné Gyapay Márta, 1999. Gyakorlati retorika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szathmári István és Várkonyi Imre Szerk. 1979. A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szathmári István szerk., 1961. A magyar stilsztika útja. Gondolat, Budapest.
- Szemenkár Mátyás szerk., 1996. Családi szertartások forgatókönyvei. Szemimpex Kiadó, Budapest.
- Szikoráné Nagy Irma, 1999. Leíró magyar szövegtan. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szikszaíné Nagy Irma, 1999. Leíró magyar szövegtan. Budapest, Osiris Kiadó.
- Szikszaíné Nagy Irma, 2001. Szövegértés – szövegelemzés – szövegalkotás. Budapest, Osiris Kiadó.
- Terestyéni Ferenc, 1960. A fogalmazás művészete. In: Nyelvtan – stílus – szónoklás, Kossuth Könyvkiadó,

- Thoroczkay Miklósné, 2003. Hangfejlesztés – Beszédtechnika – Módszertani segédkönyv, Krasznár és Társa Könyvker. Bt., Budapest.
- Thoroczkay Miklósné, 2013 Beszédtechnikai gyakorlókönyv, Holnap Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor, 1994. A szövegek világa. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor, 2001. A magyar nyelv szövegtana. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tremmel Flórián: Igazságügyi retorika. Pécsi JPTE–Tankönyvkiadó 1985, 1994.
- Ury, William, é.n. Tárgyalás nehéz emberekkel. Bagolyvár, Budapest.
- Vigh Árpád, 1981. Retorika és történelem. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Wacha Imre szerk., 1987/88, 1988/89. Retorika – Tanulmányok, témavázlatok, téma-összefoglalók a politikai retorika köréből. Kossuth Könyvkiadó.
- Wacha Imre, 1991. Nyelvhasználati rétegződés kiejtésben és hangzásban. EFF. 8, 81–93.
- Wacha Imre, 1992. A nyelvi rétegződés kérdései. In Normatadat – nyelvi norma. Szerk. Kemény Gábor. Linguistica. Series A. Studia et dissertationes 8, 49–105. Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Wacha Imre, 1994. A korszerű retorika alapjai. 1-2. kötet. Budapest, Szemimpex Kiadó.
- Wacha Imre, 2015. A tiszta beszéd. Beszédtechnika. Alapismeretek és szövegértelmezés magyarázatokkal I., Budapest, Tinta Könyvkiadó,
- Wacha Imre, 2015. Az értelmes beszéd. Beszédtechnika. Alapismeretek és szövegértelmezés magyarázatokkal II., Budapest, Tinta Könyvkiadó,
- Wacha Imre, szerk., 1973. A rádióbemondó beszéde. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Wéber Mihály, 1945. Szónoklattan. Népszava Könyvkiadó, Budapest.
- Z. Szabó László–Wacha Imre, 1978. A Kazinczy-versenyek története. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr.
- Z. Szabó László–Wacha Imre, 1991. A Kazinczy-versenyek 25 éve. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr.
- Zerfass, Rolf, 1987. Nevedet hirdetem – A homiletika alapelemei. Szent István Társulat, Budapest.

Берегсасі Аніко – Газдаг Вільмош: План-конспект лекції з дисципліни «*Основи риторики*» для студентів-філологів. Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II. Берегово 2020. – 68 с. (угорською мовою)

Видання розраховане на студентів-філологів вищих навчальних закладів, які вивчають дисципліни «*Основи риторики*».

Затверджено на засідання кафедри філології
протокол № 65 від 25 серпня 2020 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського
угорського інституту ім. Ф. Ракоці II
(протокол №5 від 27.08.2020 р.)

УДК: 808.5(072) Б-54

Гарнітура Litopys New Roman. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 2,37.

Формат видання 60x84/16.

Jelen kiadvány filológus hallgatók számára
gyűjti össze a *Retorika alapjai* című
tantárgyhoz kapcsolódó előadások vázlatos
anyagait.

